

Fig. 1. Ydre, set fra nordøst. HJ fot. 1990. - Exterior seen from the north-east.

ODDEN KIRKE

ODS HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 1 mk.¹ En sognepræst er nævnt 1507.² 1567 talte sognet 46 tiendeydere,³ og patronatsretten var kongelig (jfr. klokke støbt 1599 og altertavle),⁴ indtil den 1673 blev tilskødet rentemester Henrik Müller.⁵ Efter at den 1683 var hjemfaldet til kronen fik kgl. ekvipagemester Claus Gyntelberg 1699 skøde på jus patronatus et vocandi med kirkens korntiende og gods.⁶ I 1700'rne tilhørte kirken skiftende private ejere, således 1736 Peter Kellinghuusen, borger og handelsmand i Kø-

benhavn (jfr. kalk og disk), mens præsten i Kundby, Iver Iversen Brinck (jfr. sygekalk) nævnes som ejer 1772 og 1776.⁷ 1791 ejedes kirken atter af kongen og lå nu som domænekirke under det kgl. odsherredske gods (jfr. prædikestol 1821),⁸ indtil den 1873 var solgt til 42 beboere i sognet.⁹ Overgang til selveje fandt sted 7. sept. 1911.

Møntfund. På kirkegården opgravedes 1886 en lille dødegave, omfattende 44 mønter fra midten af 1400'rne.^{9a}

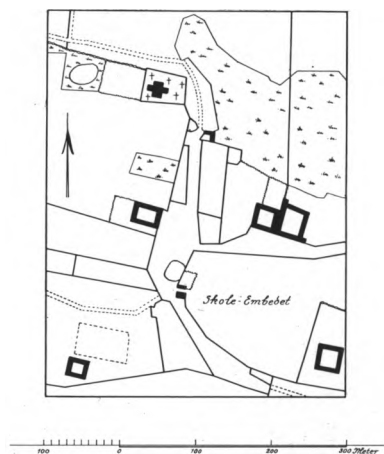

Fig. 2. Landsbyplan 1788. - Village map.

Kirken ligger lige nord for Overby, hvis nord-sydgående gade drejer mod vest ved kirkegårdens nordøstre hjørne og her udmunder i den moderne landevej, der af hensyn til færgetrafikken er ført nord om landsbyen 1967.

Kirkegården, som hæver sig svagt mod et højdepunkt omtrent ud for våbenhuset, har bevaret gamle grænser mod øst, syd og nord, mens vestmuren blev fjernet 1928 i forbindelse med en betydelig udvidelse af den middelalder-

lige kirkegård (arkitekt Frands Hansen).¹⁰ 1974 godkendtes forslaget til den seneste udvidelse, syd for den middelalderlige kirkegård (arkitekterne Bang, Borup og Roepstorff).

Kirkegårdens hegn og indgange. Den senmiddelalderlige kirkegårds ringmur, der nu kun er bevaret på de tre sider, er opført af marksten foruden og munkesten i munkeskifte foroven. Førstnævnte materiale strækker sig op i omtrent halv højde, på nordmuren dog endnu højere. Mod det ydre krones murene af et rejst skifte under den indadvendte afdækning af munke og nonner; sidstnævnte er fornyet adskillige gange.¹¹ På indersiden af sydmuren ses små firkantede, kun få centimeter dybe blændinger, der optræder i grupper af tre og tre, undtagelsesvis fire på række. Det skråt afskårne nordøstre hjørne synes etableret ved en ændring o. 1915, motiveret af hensynet til vejføring.¹²

Murene omkring vestudvidelsen, der står glatpudset, er af mursten, til dels genanvendte munkesten fra den nedbrudte vestmur. Afdækningen er af vingetegl, bortset fra nordsiden, hvor man har lagt munke og nonner. - Murene stod tidligere hvidkalkede, men i nyere tid er ydersiderne farvet røde i pagt med ændringen

Fig. 3. Kirken og kirkegården, set fra nordøst. Poul Nørlund fot. 1918. - Church and churchyard seen from the north-east.

Fig. 4. Kirkegårdsportalen og kirken, set fra øst. HJ fot. 1990. - Gateway into the churchyard and the church seen from the east.

1990. - Gateway into the churchyard and the church seen from the east.

1842 af kirkebygningens farveholdning.¹³

Ved indersiderne af den gamle kirkegårdsmur er bevaret elmetræer, mens der tilsvarende er røn i det vestre afsnit. Den yngste udvidelse hegnes af tjørn.

Hovedindgangen er en muret portal med fodgængerlåde og køreport (fig. 4) i sydøsthjørnet nærmest landsbygaden. Begge åbninger kronet af en aftrappet kam med indadvendt afdækning svarende til de omgivende mure. Køreporten har en uregelmæssig, nærmest spærstikformet bue, mens lågen er fladbuet. Dørene har på indersiden mod kirkegården fals, som for lågens vedkommende ligger dybere i selve stikket. De grønmaledede trætremlåger med elegant svungne stave er yngre end 1918 (jfr. fig. 4).

Kirkegårdens ældre del har desuden to låger mod syd og nord ud for våbenhus og nordkapel

og begge udformet som murede portaler med aftrappet kam, men næppe samtidige. Ældst i sin nuværende skikkelse er den søndre, som kan stamme fra 1600'rne. Materialet er små sten, og den mod kirkegården faldede åbning har kurvehanksbuet stik. Den nordre låge er derimod rundbuet og delvis ommuret af små moderne sten. Endelig er der i vestudvidelsens nordmur indsat en portal, som efterligner den gamle norddør; blot prydes den udvendig af et forsænket rektangelfelt, beregnet til indskrift?

1795 fik kirkegårdens tre låger nye egetræsrammer til *†kirkeristene*.¹⁴ 1918 henstod ved nordvesthjørnet af kirkegården resterne af en rist, hvis runde jernstænger var stukket gennem tre skinner.

Bygninger ved kirkegården. Op til kirkegårdsmurens sydøstre hjørne og hovedindgangen står

en mindre bygning, der muligvis er opført i slutningen af 1800'rne.¹⁵ Det murede, teglhængte hus, med fladbuet port i østgavlen, kan være opført som sprøjtehus?, men tjener i dag som *materialbygning*. Umiddelbart syd herfor er der i forbindelse med den seneste kirkegårdsudvidelse rejst en parallelbygning, der rummer *kontor for graveren* samt *toiletter*. Husene er bygget sammen mod gaden og står rødkalkede.

Omkring kirken er der brolagt *fortov* fra seneste restaurering.

BYGNING

Kirken synes opført tidligst o. 1300 og er bygget i etaper, idet koret, der næsten helt blev ombygget 1834, en tid har stået alene. I løbet af middelalderen blev den udvidet med fire tilbygninger, af hvilke sydsidens våbenhus antagelig er ældst, mens nordkapellet og et sakristi tilhører 1500'ernes første årtier. Endvidere opførtes et tårn i vest, hvortil sekundært er føjet et trappeshus. Orienteringen er omtrent solret.

Koret er som helhed nyopført 1834,¹⁶ idet man ønskede mere plads.¹⁷ Murværket er hovedsagelig af små gule sten i krydsskifte, men suppleres

i et vist omfang af genanvendte munkesten. Foruden ses et retkantet sokkelfremspring fra ombygningen, og sidemurene afsluttes af profileret gesims. Det indre, som belyses gennem et spidsbuet vindue i syd, står med fladt gipset loft.

Ved kirkens hovedrestaurering 1966-67 konstateredes rester af det oprindelige (†)kor, som hidtil mentes at være helt nedrevet.¹⁸ Således er en strækning af nordmurens nedre del mellem skib og sakristi bevaret intakt, hvorimod sydmurens yderside viste sig at være flyttet ca. 12 cm ud ved ombygningen. Undersøgelsen godtgjorde endvidere, at koret, hvis oprindelige østafslutning er ukendt, opførtes som en selvstændig bygning, mod hvis sidemure skibet senere tilføjedes.¹⁹ Korets vesthjørner påvistes ved afbankning af puds og udhugning på triumfvæggen (fig. 7).

På denne baggrund forekommer det rimeligt at tænke sig koret opført enten i tilslutning til en *†trækirke?* eller som et lille selvstændigt kapel. Der er dog næppe gået lang tid, førend man tilføjede skibet, der udmærker sig ved at være påfaldende bredt, sammenlignet med koret.²⁰ I forbindelse med disse arbejder er korets oprin-

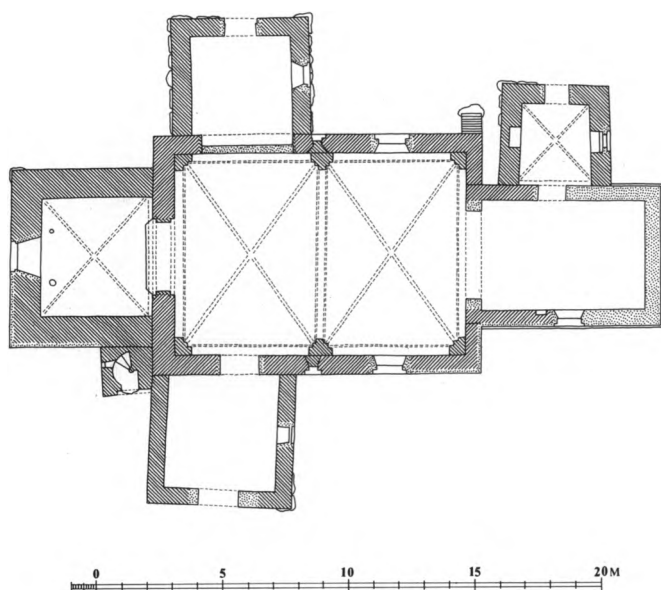

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1929, revideret af HJ 1981 og tegnet af Marianne Nielsen 1990. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

delige taggavl i vest - såfremt en sådan nogen-
sinde blev opført - taget ned og erstattet af en ny
i skibets bredde.

Materiale og teknik. Uanset at der muligvis er
forløbet nogen tid mellem opførelsen af kor og
skib, er materialesituationen identisk. Begge af-
snit er af røde munkesten, hvis format svinger
betydeligt (24,5-28 x 11-12,5 x 7,5-9 cm). Ste-
nene, hvorimellem flere glaserede (grøn, gul og
gulbrun) vagsten?,²¹ er lagt i munkeskifte med
omhyggelig rygflugning. Indersiden af skibets
vestre taggavl, hvor en strækning af facaden er
borttaget, viser, at murene er kasse-mure med
kerne af marksten og teglbrokker. Udvendig
har murene stået blanke, mens de indvendig
dækkedes af et regelmæssigt, hvidt pudslag
synligt på skibets overvægge. Skibets murhøjde
andrager 3,8 m ved det sydøstre hjørne, målt
mellem brolægning og sekundær gesims.

Døre og vinduer. Norddøren er forsvundet al-
lerede i middelalderen, da man her åbnede en
bred arkade til kapellet. Syddøren er derimod
fortsat i brug, men omdannet, senest 1942, med
fladbue og gennemløbende vanger. Formentlig
har skibets langmure, således som det kendes fra
flere af overgangstidens kirker,²² oprindeligt kun
været udstyret med et enkelt vindue, der er be-
varet både i syd og i nord, anbragt midt i mu-
ren, lidt øst for døren. Begge lysåbninger blæn-
dedes ved hvælvslagningen og står nu som ud-
vendige nicher (sml. fig. 10 og 11), foruden at de
for den øvre dels vedkommende tillige er syn-
lige fra loftsrummet. De slanke spidsbuede vin-
duer er udvendig falsede, men smigede mod det
indre,²³ hvor stikkets rulskefter af kiledannede
sten sidder 44 cm under det forsvundne loft.
Nordvinduet måler udvendig 154 x 65 cm, 125
x 40 cm i lysningen, og issepunktet er 60 cm
under nuværende gesims.

Indre. En fladbuet *gemmeniche* i korets sydvæg
kan være oprindeligt. Åbningen er 19 cm dyb og
måler i murflugt 38 x 30 cm; bunden sidder 75
cm over gulv. Den runde *†korbue*, som har været
ganske smal (ca. 1,5 m, sml. fig. 12), var bevaret
til 1870. Både kor og skib har stået med trælof-
ter, hvilket for korets vedkommende nu kun
fremgår indirekte af den senere hvælvslagning

Fig. 6. Detalje af skibets vestgavl med sekundære
kamtakker, set fra tårnets mellemstokværk (s. 2093).
HJ fot. 1990. - *Detail of the nave's west gable with sec-
ondary corbie-steps seen from the second storey of the tower.*

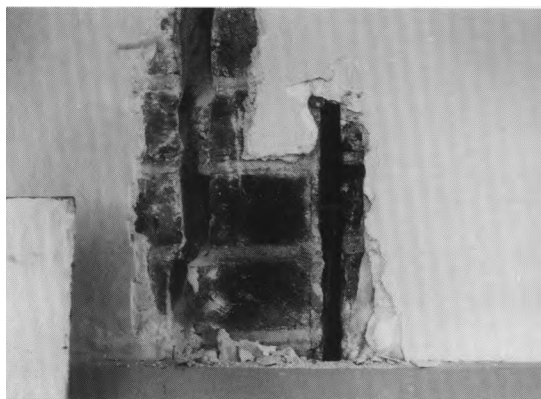

Fig. 7. Det oprindelige fritstående kors nordvestre
hjørne ses her påvist under triumfvæggens puds, sml.
plan fig. 5 (s. 2090). I skibets senere tilføjede mur-
værk ses en revne. Jan Gehl fot. 1966-67. - *The north-
west corner of the original detached chancel is discernible
beneath the plaster of the nave's east wall, cf. ground-plan
fig. 5. A crack is visible in the nave's secondary masonry.*

Fig. 8. Indre, set mod øst. LL fot. 1981. - *Interior to the east.*

(se nedenfor). I skibet derimod giver det forsvundne *†bræddeloft* sig til kende gennem en 3 cm dyb og 1,5-2 cm høj rille, som er indhugget i triumfgavlen; selve *†loftsbjælkerne* har hvilet på remme over murkronen. - Skibets *taggavle* er bevarede, men ombyggede ved forhøjelser og tårnets tilføjelse.

Tilføjelser og ændringer. Sydsidens *våbenhus* (fig. 10) er antagelig kirkens ældste tilbygning og kan være opført o. 1400.²⁴ Bygningen hviler på en ved gavlen synlig kampestenssyld og er opført i en blanding af marksten og tegl; sidstnævnte lagt i munkeskifte og benyttet til hjørner, muråbninger og taggavl. Den eneste bevarede oprindelige enkelthed er taggavlen, som smykkes af en tregruppe af spidsbuede blændinger over højsiddende savskifte, flankeret af trappeblændinger. I bunden af midterblændingen, som er en anelse højere end de to *øvrigt*,

åbner sig en slank lyssprække; mod loftsrummet ses denne indrammet af blænding med vandret overligger af granit. Taggavlen har formentlig altid haft glatte kamme, prydet af tinder, der dog nu kun for den øvres vedkommende er delvis bevaret med kort savskifte ved foden.

Den fladbuede indgangsdør i gavlens midte er indsat 1942 (arkitekt Einar Andersen). Indtil denne ændring sad døren forskudt mod øst (jfr. fig. 10) i korrespondance med skibets indgang, hvilket utvivlsomt svarede til de oprindelige forhold. Den forsvundne *†dør* var imidlertid ombygget flere gange: udvendig fremtrådte den retkantet, indvendig med kurvehanksbuet stik af munkesten.²⁵ Også østsidens cirkelvindue repræsenterer en senere ændring, formentlig fra 1800'ernes første halvdel. Indvendig ses omrids

af vangerne til et ældre vindue, som var smallere og laversiddende. Endelig er flankemurens ge-

Fig. 9. Indre, set mod vest. LL fot. 1981. - *Interior to the west.*

sims, som svarer til korets og skibets, fornyet samtidig med kirkens 1840.

Kor og skib har i middelalderen, formentlig i 1400'ernes første halvdel, fået indbygget *hvælv*. Korets forsvandt ved ombygningen 1834, men de spor, der fremkom ved restaureringen 1966-67, viste, at det forsvundne *thvælv* her havde hvilet på hjørnepiller. Skibets to bevarede fag er meget uregelmæssige og ligeledes opbygget på hjørne- og vægpiller, der uden vederlagsmarkering fortsættes i helstens brede gjord- og skjoldbuer: spidse langs sidemurene, men mere fladtrykte i det brede rums tværakse; kappesømmene markeres mod disse buer af en lille vulst. Halvstensribberne udspringer meget lavt, og begge *hvælv* har overribber: lette på fladen i øst, halvstens med enkelte trinkamme i vest.²⁶ - I forbindelse med *hvælv*slagningen er skibets *murkroner* og *taggavl* *forhøjet*. Flankemurene er

hævet med to skifter, der mod det ydre danner en gesims af trinvis udkragede kopper. Taggavlens forhøjelse udgøres af kamtakker, der for triumfgavlens vedkommende er repareret og delvis ombygget.²⁷ Enkelte af vestgavlens kamtakker er fortsat synlige fra tårnets mellemstokværk (sml. fig. 6).

Sakristiet er antagelig opført i 1500'ernes første årtier af et værksted, der har været virksomt i adskillige vestsjællandske kirker.²⁸ Materialet er munkesten i munkeskifte over markstenssyld. Flankemurene afsluttes af falsgesims, og gavlen har ni, let bryndede kamtakker. Tilsvarende antal højblændinger med stejle trappestik bryder den trekantede taggavl og hæver sig over en båndblænding i selve gavlfoden. Ved at veksle mellem hel- og halvstens stave er blændingerne parvis samlet; kun den midterste står alene og brydes af smal lyssprække.

Fig. 10. Våbenhuset, set fra sydøst (s. 2092). Poul Nørlund fot. 1918. - *The porch seen from the south-east.*

Det indre overdækkes af samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod koret, hvor man har muret en spidsbuet (nu forhugget) halvtstens bred skjoldbue. Ribberne er kvartstens, og de udmurede lommer ses at have fald mod små, nu tillukkede spygatter. Væggene brydes af fladbuede sparnicher, af hvilke den østre omslutter et vindue med fladbuet trækarm og stik fra 1966-67. Heller ikke dettes forgænger

- et mindre afsproset trævindue under kurvehanksbuet stik - var dog oprindeligt.²⁹ Sekundær i sin oprindelse er gavlens fladbuede præstedør, som indtil seneste restaurering var rektantet og formentlig indsat i 1800'rne. Sakristiet forbindes med koret af en fladbuet dør, som forhøjedes 1871.³⁰

Nordkapellet (fig. 11) synes ifølge sin blændingsgavl at være fra 1500'nes første årtier, jævngammelt med sakristiet og antagelig bygget af samme værksted. Tilbygningen må antages at være opført som helgenkapel; i eftermiddelalderlig tid tjente den først som herskabelig begravelse,³¹ indtil den 1818 degraderedes til kalk- og materialhus og herefter omdannedes til ligkapel.³²

Murværket er af munkesten i uregelmæssigt munkskifte, hvilende på en kraftig syld af marksten. Østmuren har bevaret nedre del af den oprindelige gesims, en trappefrise, mens

den øvre del er afløst af profilgesims af små gule sten, svarende til kirkens (1840); i vest er trappefrisen forsvundet ved reparation. Blændingsgavlen svarer i princippet til sakristiets; dog mangler den vandrette båndblænding. I midterblændingen en smal lyssprække, sekunderet af tre mindre åbninger, hvorigennem man senere har ført jernankre. - Den rektantede dør i gavlen er sekundær - fra reparationerne 1830? - og afløser det oprindelige fladbuede og falsede vindue, hvis stik (sml. fig. 11) og indre fals endnu til dels er bevaret. Også østsidens vindue er i sin nuværende form sekundært: mod det ydre en falset rundbue, indvendig nærmest kurvehanksbuet.

Kapellets indre stod tidligere i forbindelse med skibet ved en fladbuet, ikke nødvendigvis oprindelig arkade, som er blændet i 1800'rne. Rummets indre dækkes nu af fladt gipset loft, som kan være oplagt ved »kalkhusets betydelige murreparation og forandring« 1830.³³

Tårnet er opført af munkesten i munkskifte, suppleret med marksten, der på taggavlens indersider næsten er enerådende. Tårnummet, som forbindes med skibet ved en rundbuet, til begge sider falset arkade, overdækkes af samtidigt hvælv. Det hviler på forlæg, undtagen mod skibets gav, hvor der er en spids, halvtstens bred skjoldbue. Ribberne er kvartstens og forløber i

væggene, der brydes af to rækker åbentstående bomhuller. I vestkappen er der to *klokkerebshuller*, det søndre nu tilmuret, det nordre åbent og udført med træ. Vinduet i vest er omdannet ved indsættelsen af et spidsbuet støbejernsstel svarende til skibets fra 1860'erne. Mod det ydre er stikket af det oprindelige spidsbuede spejl imidlertid intakt.

Opgangen til de øvre stokværk skete først ad en *fritrappe*, der stod i forbindelse med den bevarede overdør, som er fladbuet med ydre fals (borthugget foroven) og trinvis stigende loft i murlivet. Mellemstokværket synes at have været mørkt, indtil man 1898 besluttede at indsætte et spidsbuet nordvindue, som efterligner skibets oprindelige.³⁴

Klokkestokværkets gulvbrædder er i nyere tid hævet i niveau med klokkestolens midterstivere og ligger nu kun lidt under sålen af glamhullerne. Disse har bevaret oprindelig form mod øst og mod syd: to slanke, fladbuede glugger i fladbuet blænding, ude som inde. Mod vest og mod nord har man derimod udvidet åbningen ved at hugge midterposten bort. Flankemurene afsluttes med falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle krones af ni bryndede kamtakker, den øverste med kort savskifte. De glatte gavlflader brydes af en fladbuet, udvendig falset kalkeluge, som af hensyn til tagværkets konger er anbragt asymmetrisk. Gennemløbende bomhuller til hængestillads, to skifter høje og ved hjørnerne diagonalt stillede, ses på alle fire sider umiddelbart under glamhullerne samt ved foden af taggavlne.

Trappehuset på sydsiden kan være tilføjet allerede i middelalderen. Materialet er munkesten i sjusket skiftegang over kraftig markstenssyld. Den fladbuede underdør har spidsbuet spejl, hvis stik er forkvaklet mod øst, hvor tilbygningen er sammenføjet med våbenhusmuren. Den murede spindel, som har loft af fladbuede binderstik og træbelagte trin, belyses af små glugger i syd og vest; den førstnævnte kvadratisk og øjensynlig brudt senere. Halvtag uden gesims.

Eftermiddelalderlige tilføjelser og reparationer. De bevarede regnskaber giver kun i begrænset omfang mulighed for at følge de omfattende ved-

Fig. 11. Kapellet, set fra nordøst (s. 2094). HJ fot. 1990. - *The chapel seen from the north-east.*

ligeholdelsesarbejder. Ved en synsforretning 1700 fandtes kirken således »brøstfældig på blytag, tømmerværk, hvælving, loft, tårn og mur.«³⁵

1795 fornyede tømrer Ole Hellesen »loftet bag alteret, hvor der skrifies«.³⁶ Denne oplysning samt materialespecifikationen tyder snarest på, at man i 1700'erne har opført en *↑udbygning?* ved korgavlén, således som det kendes fra flere eksempler.³⁷ Den forsvundne tilbygning, hvis loft målte ca. 3,5x1,6 m har muligvis været af bindingsværk.

1819 fremlagde kgl. bygningskommissær Johan Andreas Meyer et overslag på reparation: nedbrydning og efterfølgende genopmuring af otte kamme (d.e. kamtakker) på kirken samt korets kamme. Endvidere indlægning af seks ankre i tårnet.³⁸

I 1830'erne var kirken underkastet omfattende fornyelser, først og fremmest *korets ombygning* 1834 (se ovenfor). Men allerede 1830 var nordkapellet (»kalkhuset«) blevet repareret og forandret, og 1834 samtidig med korombygningen lagde man nye gulve i kor og skib samt to år efter tillige i tårnrummet. Tredivernes kampagne afsluttedes med opsætning af nyt tagværk

over nordkapellet, fornyelse af kirkens tagbeklædning samt oplægning af rigt profilerede gesimser på skib, våbenhus og kapel svarende til murkronen på det nye kor. Endelig blev hele kirken udvendig *kalket rød*.¹⁷

1860'erne var en periode med flere dokumenterede ændringer. Således bevilgedes 1862 midler til indsætning af to *spidsbuede støbejernsvinduer* »ved prædikestolen i kirkens søndre side.«³⁹ Her er dog kun et, og det er således uklart, hvorledes oplysningen om antallet skal forstås. Kor, skib og tårnrum har nu i alt fire sådanne vinduer, der vel alle kan hidrøre fra denne periode. I hvert fald nævnes allerede 1862, at kirken da havde tre jernvinduer og et med træramme.³⁴

Kirkens seneste *hovedrestauration* (ved arkitekterne Inger og Johannes Exner samt Jan Gehl) gennemførtes i to etaper fra 1964-67. Første etape omfattede tårnet, den anden stabilisering af kirkens fundamenter og murværk samt omlægning af tegtagene.

Gulve. Koret har gråmalet to trin højt bræddegulv, hvilket tillige gælder et lavt podium i tårnrummet samt nordsidens stolestader; derimod er der støbt cementgulv under sydrækken.⁴⁰ Skibets gangarealer er lagt af kantstillede gulsten i sildebensmønster og uden fuge. Såvel sakristiet som våbenhuset har gulve af kantstillede gulsten, som dog kun i førstnævnte tilbygning danner mønster. Ligkappellets gulv er af rødbrune Hasleklinker, lagt i mønster med cementfuge.

† *Vinduer.* 1806 blev tårnrummets vindue istandsat af glarmester Marcus Brønd, Nykøbing, der med brug af bly indsatte en »tavle, bestående af 27 ruder.«⁴¹ 1816 blev der indmuret et gråmalet trævindue? i sydsiden, formentlig ved prædikestolen.

Tagværkerne er i hovedsagen nyere fyrretræstagværker og repareret ved seneste hovedindsættelse. Korets stammer fra opførelsen 1834, nordkappellets fra 1839. Sakristiets og tårnets ønskedes fornyet 1905.⁴² Sidstnævnte, der er en dragerstol med dobbelt lag hanebånd, må dog være ældre. Skibets tagværk - overvejende af fyr med dobbelt lag hanebånd og to sæt skråstivere - rummer derimod adskilligt genanvendt ege-

tømmer fra den (†)middelalderlige stol. Det gælder hovedparten af det nedre lag hanebånd, som er afkortede spær med udstemninger til dobbelt lag hanebånd, spærstiver og skråbånd. Det fjerde hanebånd fra vest synes dog snarere at være levn af †*loftsbjælke?*, idet udstemningerne indikerer et dobbelt sæt skråstivere, af hvilke det midterste krydser hinanden. Endvidere synes flertallet af de nedre hanebåndes skråstivere at have tjent som stivere i en ældre stol.

†*Tagværker.* På østsiden af triumfgavlen er bevaret spor efter to forsvundne tagværker over koret: 1) Det ældste tag giver sig nu kun tilkende ved et 43 cm dybt, rudestillet hul med sidelængde på 15-16 cm. Hertil gik det ældste kortags rygning, og mørtelspor i hullet viser, at dette er fremkommet ved udtagning af to rygningsbrædder, hver 4,5 cm tykke. 2) Senere må korets tag være blevet fornyet i lavere niveau. Sporene er meget tydelige, især fordi taggavlen herover har stået hvidtet. De viser, at tagstolen havde ca. 10 cm tykke spær og ifølge mørtelrester var afdækket af munketegl. Denne afdækning er dog først oplagt efter 1778 (se nedenfor) som erstatning for bly, der var fastholdt mod gavlen ved hjælp af søm, hvoraf enkelte endnu er bevaret.

†*Tagbeklædning.* 1754 fremsattes ønske om, at blytaget på kirkens sydside, som var brøstfældigt, måtte blive erstattet med tegl, svarende til den øvrige del af taget.⁴³ 1778 fremsatte sognepræsten hr. Brinck anmodning om, at også korets blytag, som var det eneste af dette materiale, nu måtte blive udskiftet med tegl.⁴⁴

Opvarmning. 1892 opsattes en kakkelovn i skibets nordvestre hjørne, tilsluttet en skorsten, hvis pibe stod frit på tårntaget.³⁴ 1906 flyttedes ovnen - en Recksk ventilationsovn - til skibets sydvestre hjørne, af hensyn til orglets placering.⁴⁵ 1914 afløstes kakkelovnen af en kalorifer på samme plads.³⁴ Kirken har nu elektrisk opvarmning, senest fornyet 1986 (arkitekt A. Monrad Hansen).

Kirken står udvendig rødkalket, suppleret med hvidt til markering af muråbningernes false, gesimser og blændingerne. Tagene er hængte med vingetegl fra seneste restaurering.

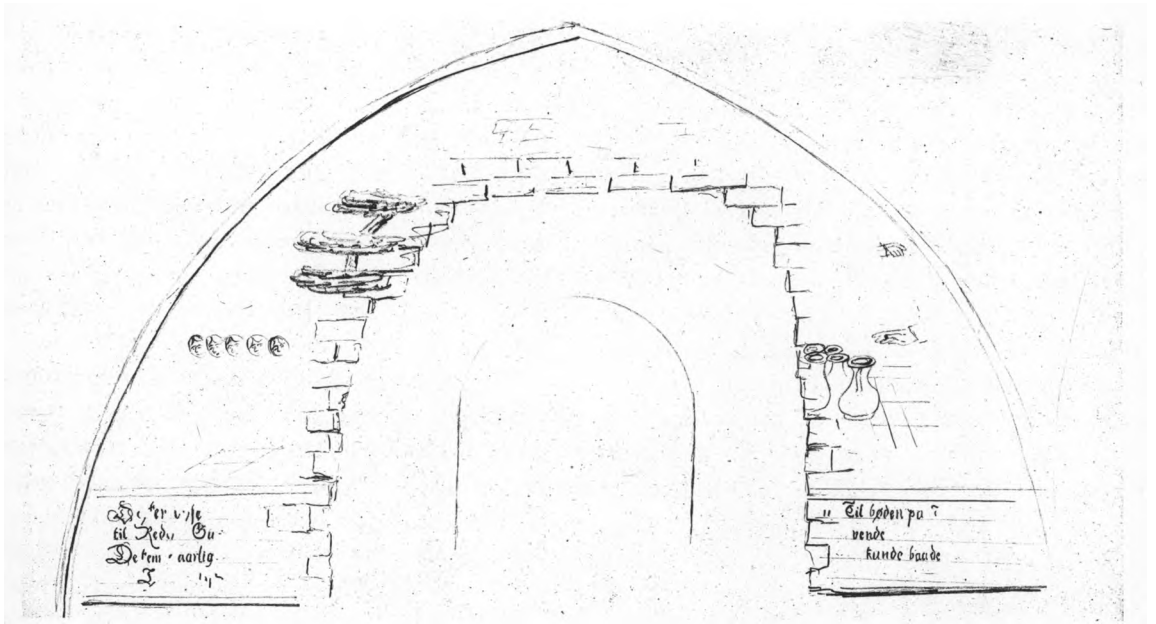

Fig. 12. De kloge og ukloge jomfruer. †Kalkmalerier o. 1575 på triumfvæggen (s. 2098). Skitsetegning 1870, formentlig ved J. Carlin. 1:50. NM2. - *The Wise and the Foolish Virgins. †Murals c. 1575 on the east wall of the nave. Sketch drawn in 1870, presumably by J. Carlin.*

KALKMALERIER

1870 fremdroges på triumfvæggen i forbindelse med korbuens udvidelse levn af en efterreformatorisk billedudsmykning, som dog atter til-dækkedes. 1897 undersøgte Jacob Kornerup spor af kalkmalerier på skibets hvælv, men konkluderede efter et par timers arbejde på stigen, »at det ikke var muligt at få noget helt frem og, at billederne har været uden værd samt malede efter reformationen«. Under kirkens restaure-ring 1966-67 fandt man levninger af kalkmale-rier fra flere perioder, herunder den udsmyk-ning, som var påtruffet ved de to tidligere regi-strerede afdækninger. Kun udsmykningen af skibets vesthvælv fra 1576 blev restaureret ved Eleonora Fenneberg Grandt.

1) 0.1425-50 er skibets hvælv, formentlig som afslutning på selve opmuringen, forsynet med en rent dekorativ udsmykning, hvoraf rester af sparremønstre i rødbrunt og okker er fremdra-get på vestfagets ribber og kappesømmenes vulst. I vestkappen over skjoldbuens isse ses et *bomærke* (fig. 13) i form af en armbrøst, muligvis murermesterens signatur.⁴⁶ Tilsvarende †bo-mærke fremdroges også på det østre hvælvfag.

2) 1576 blev kapperne på skibets vestre hvælv forsynet med en overvejende dekorativ ud-smykning af i alt 24 fantasifulde blomsterkalke - seks i hver kappe -, en mode, der optræder såvel i sengotiske som efterreformatoriske udsmyk-ninger.⁴⁷ Mest markant, vel baseret på et kob-berstukket forlæg, fremtræder sydkappens mid-

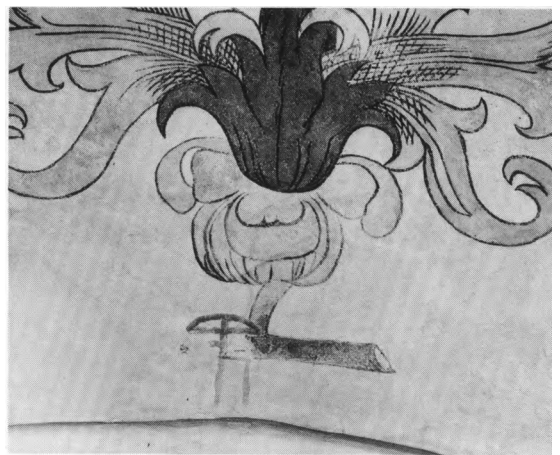

Fig. 13. Armbrøst som bomærke. Kalkmaleri på vest-kappen i skibets vestre hvælv (s. 2097) under dekorativ udmaling fra 1576 (s. 2097). LL fot. 1981. - *Cross-bow as a personal mark. Mural on the west cell of the nave's west vault.*

Fig. 14. Memento mori. Kalkmaleri 1576 på sydkappen i skibets vestre hvælv (s. 2098). LL fot. 1981. - *Memento mori. Mural 1576 on the south cell of the nave's west vault.*

terste blomsterkalk, der er udformet som *memento mori*-motiv med klar adresse til menigheden, som forlader kirken (fig. 14): I selve blomsterkalken sidder Døden, malet som en bueskydende knokkelmand og identificeret med sit latinske navn i versaler: »Mors«. Han flankeres af to kranier, af hvilke det ene pikkes rent af en skade. Højere oppe ses to storke, den ene i færd med at fortære en tudse. Billedets budskab understreges af inskriptionen i fraktur under blomsterkalken: »I hu kom dø(!)en med sin buue/ kom(m)er snart oc vil dig [sluge]«. Endelig læses allernederst malerens? initialer HM, flankeret af årstallet (15)76. Samme signatur genfindes på malede alterbordsforsider i Svinninge (s. 718) og Højby, begge leveret af Harmen snedkers værksted, førstnævnte med årstallet 1580. - I nordkappen under den midterste blomsterkalk, på hvis afskærne gren ses en pape-

gøje og en ugle, er malet en kartouche med fragmentarisk bevaret indskrift. Heraf læses slutningen på begge linjer, henholdsvis »C« og »6«, samt forneden på lille hængevolut »22«.

Malerierne er holdt i okker, rødt, flere gråtoner og tegnet op med en kraftig sort kontur.

†Kalkmalerier. 1) O. 1400? På korets nordvæg og skibets sydvæg, øst for døren (fig. 15) afdækkedes 1967 rester af en maleriudsmykning fra tiden før hvælvslagningen i de respektive afsnit.⁴⁸ I begge tilfælde afgrænsedes billederne forneden af en frise med bølgeranke eller -bånd; men kun i skibet kan billedfrisens indhold til dels bestemmes ud fra fotografiet, som her viser to ryttere, skilt af et træ. Den vestlige rytter har et hovedtøj, som tidsfæster fremstillingen til tiden omkring 1400.

2) O. 1575, muligvis lidt tidligere end de bevarede malerier, er skibets østhvælv samt triumfvæggen gjort til genstand for en udmaling, hvoraf kun dele er kendte. På triumfvæggen registreredes 1870 levn af to billeder (fig. 12), af hvilke det nordre gengav lignelsen om de ti brudejomfruer (Matt. 25,1-13), det søndre formentlig Brylluppet i Kana (Joh. 2,1-11). Kun en række kvindehoveder samt en trækrone var bevaret i nord, men identifikationen sikredes af en forklarende indskrift i fire linjer, malet med fraktur i en frise under selve billedet. På tegningen læses: »Oc fem? visse.../ til Red.. Gu.../ De fem (d)aarlig.../...J...«. Tegningen af resterne syd for den udvidede korbue viste en

Fig. 15. †Kalkmaleri o. 1400 på skibets sydvæg (s. 2098). Erik Mikkelsen fot. 1967. - †*Mural c. 1400 on the south wall of the nave.*

Fig. 16. Hyrdernes tilbedelse. †Kalkmaleri o. 1575 på sydkappen i skibets østre hvælv (s. 2099). Jan Gehl fot. 1967. - *Adoration of the Shepherds*. †Mural c. 1575 on the south cell of the nave's east vault.

række vinkar på et flisegulv samt fremstrakte hænder. Af indskriften af tegnede sognepræsten følgende: »... Til bøden på .../...vende.../ ...kunde baade.../.../«.

På hvælvkapperne fandt Kornerup spor af Dommedag i øst, og i hjørnet af en af de andre kapper rester af to små figurer: »en knælende mand, der modtager sakramentet, den indviede oblat, som en præst rækker ham. Denne præst

var iført messesærk og messehagel og bar skæg men ikke tonsur. Nedenunder læstes ».. .mente«, dvs. sacramento. I sydkappen afdækkedes 1967 dele af Hyrdernes tilbedelse (Luk. 2,8-20). De fotografier, som blev taget, mens billedet stod fremme (fig. 16), viser den stråtekkede stald foran Betlehem samt fragmenter af Maria, Josef og hyrderne. Af frakturindskriften under billedet læses kun med sikkerhed ordet »giffuen«. Farverne er ikke oplyst, men både 1870 og 1897 fremhæves, at malegrunden var en meget løs hvidtekalk.

INVENTAR

Oversigt. Den forhuggede døbefont af granit er ældre end den nuværende kirke, mens det særprægede kor-buekrucifiks ligesom den mindste af klokkerne muligvis skal regnes blandt nogle af de ældste anskaffelser til den nye bygning. Fra midten af 1500'rne stammer ikke blot alterstagerne, men også sygekalken, der er forarbejdet i Lybæk; i slutningen af århundredet opstilledes en prædikestol, hvis himmel og opgangspanel er bevaret, mens kun en del af et få år ældre panel, fra 1572, er bibeholdt på alterbordets sydside. Den største klokke støbtes 1599 af den velkendte københavnske mester, Borchart Quellichmeyer. I 1630'rne blev altertavlen og i forbindelse hermed antagelig også alterbordsforsiden opsat. Som det ikke sjældent er tilfældet repræsenteres 1700'rne alene

Fig. 17. Alterbordsforside fra o. 1630 (s. 2100). NE fot. 1990. - *Altar frontal c. 1630*.

Fig.18. Altertavle med malet årstal 1632 (s. 2101). LL fot. 1981. - *Altar-piece with painted date 1632.*

ved altersølvbet, mens dåbsfad og -kande bærer årstallet 1830. Allerede 1821 var en ny prædikestol udført af en københavnsk snedker. I årene 1964-67 istandsattes alterbord og -tavle samt døbefont. Først 1978 kom turen til prædikestolen, hvorefter den sammen med stolestaderne maledes efter anvisning af Ernst Trier, Vallekilde.

Alterbordet, antagelig fra korets opførelse 1834, er på de tre sider dækket af panel; den tilgængelige bagside er påført et tykt pudslag. I forbindelse med ombygningen indsendtes til Nationalmuseet en **relikvieholder*, som ifølge præstens ledsagebrev fandtes under alterbordet, hvor æsken stod på en skifersten, der var itu og

hvoraf en flig manglede. Blyæsken rummede et ben og en lille pung, hvori noget hårdt; pungen havde været af rød silke og var ombunden med en silketråd. Desuden var der en træsplint. I NM2 (inv. nr. 3152).⁴⁹

Alterbordspaneler. (Fig. 17). Forsiden er jævndrengende med altertavlen fra o. 1630, mens sydpanelet er rest af et ældre udført 1572. Begge er af fyr; forsiden, 98 x 175 cm, har tre fag, hver med arkadefelt foruden og derved liggende rektangelfelt, hvis indrammende lister mangler. Arkadernes pilastre har skællagte skiver, bueslagene slyngbånd; i sviklerne ses bladornament. Glat gesimsfrise. Umalet.

Sydpanelet tilhører den i landsdelen ofte forekommende type, der tilskrives Harmen snedker eller hans værksted (sml. Højby). Det ene af de to fag har bevaret arkadefelt, og i sviklerne værkstedets karakteristiske roset. Forneden liggende rektangelfelter (sml. Egebjerg, Ods hrd.). Panelet er utvivlsomt identisk med den i præsteindberetningen fra midten af 1700'rne omtalte alterfod med indlagt snedkerarbejde, med gamle smukke bibelske sindbilleder, malede tavlevis og derover »udhugne« bogstaver: »H C Ha(n?)sen s(ogne)p(ræst) Lars Bone« og »O. A(n)dersen k(irke)v(ærge) 1572«. ⁵⁰ Nordpanelet er, som det ofte forekommer, enklere udformet, med glatte rektangulære felter.

Alterklæde, 18-1900'rne, af rødt fløj, med latinsk kors og kanter af guldgalon. **Alterklæde*, 1794, af rødt silkefløj, med kronet kongemonogram C7 over årstallet, udformet af guldgalon. 1983 deponeret i Stenstrup Museum (inv. nr. 24x1). †*Alterklæder*. 1767 omtales et af sølvbrokade skænket af oberst Rohweders enke. Et »alterklæde af hvidt tøj« hvorpå Christian VII.s initialer og årstallet 1794 broderet med sort silke, var snarere en alterdug, jfr. også *alterklæde. ⁵¹ 1835 og 1860 anskaffedes alterklæder af karmosinrødt silkefløj med guldgaloner, ¹⁷ det første med kongeligt navnetræk og krone. Det andet købtes for 93 rbd. hos I. Nielsen i København, der gav 4 rbd. for det gamle. ³⁹

Altartavle (fig. 18), med malet årstal 1632 på postamentet og 1638 i topgesimsens frise. Tavlen er opbygget efter renæssancens arkitektoniske skema med benyttelse af bruskbarok ornamentik. På postamentfremspringene ses våbener, mod nord for Claus Daa til Ravnstrup, der 1624-41 var lensmand på Dragsholm, og mod syd for hustruen fru Ingeborg Parsberg. Bøjlerne ovenover dækkes af engle med hænderne samlede i bøn (sml. den enklere, men beslægtede tavle i Kirke-Flinterup, DK. Sorø s. 399, fig. 9). Til siderne små bruskede vinger. Det tilbagetrukne storstykke deles af fire søjler, som bærer gesimsfremspringene over sidefelterne. Midtfeltet, der er indrammet af pærestav, viser den korsfæstede (fig. 18, 19b) flankeret af Maria og Johannes (fig. 19c); et stort kranium over korslagte knogler er fastgjort forneden på den lodrette korsstamme. I sidefelterne står Johannes Døberen (fig. 19a) med bog hvorpå liggende lam (mod nord) og Moses med lovens tavler (mod syd); begge på små konsoller foran profilisteindrammede fyldinger med trekantgavl foroven. Spinkle sidevinger med små, nu tomme nicher; på det yderste led sidder englehoved og foroven udtrukken volut. ⁵² Gesimsen bæres af bøjler med englehoved. Topfeltets opstandelsesscene, hvor den ene kriger mangler, flankeres af pilastre med bosse på midten og derunder skællagte skiver. Øverst bruskindram-

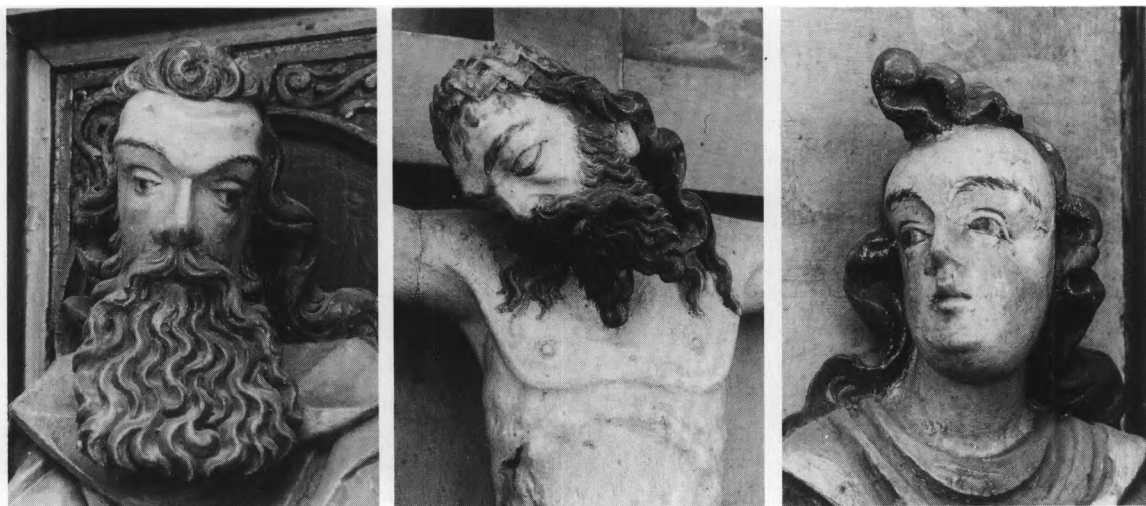

Fig. 19. Detaljer af altartavlen, sml. fig. 18 (s. 2101). LL fot. 1981. - Details of the altar-piece, cf. fig. 18.

Fig. 20. Alterkalk skænket 1736. På foden stempel for Københavnersølvsmiden Asmus Fridrich Holling, på bægeret for Jens Christensen ligeledes København (s. 2102). LL fot. 1981. - Chalice donated 1736. Its foot is stamped with the mark of the Copenhagen silversmith Asmus Fridrich Holling, on the cup is the mark of Jens Christensen also of Copenhagen.

met kartouche med hvælvet skriftfelt, hvorover Christian IV.s kronede monogram og topspir. På topvingernes antydning af segmentgavl balancerer putti.

Opbygning og motiver svarer i store træk til tavlerne i Vester-Broby og Gjorslev i henholdsvis Midt- og Østsjælland, mens der i udformningen af enkelte detaljer ses slægtskab med tavlen i Kirke-Flinterup.⁵³

Den nuværende, temmelig brogede staffering, stammer antagelig fra midten af 1800'erne. Rammeværket står olivengrønt, storsøjlerne gråhvide (afrensning på søndre søjle viser marmorering med blå og røde årer); de mandlige

figurer bærer blå dragter, hvorover røde kapper, Maria blegrød kjole med grøn kappe. I øvrigt er anvendt gult og blått til dragterne. I postamentfeltet er med gyldne versaler på sort bund malet: »Hvo som troer paa mig, om han end dør, skal han dog leve« og i topfrisen: »Anno MDXXXVIII« (jfr. indberetning fra 1700'rne midte);⁵⁴ i topgavlen læses: »leg er Opstandelsen og Livet«. På sydsiden af søndre postamentfremspring ses sammenskrevne initialer MHK for Mikkil Hansen Kraft over (1)632 (efterfulgte sognepræst Peder Andersen Samsing, der døde december 1631, jfr. også præstefamiliens $\dagger$ stol). Årstallet angiver formentlig tidspunktet for tavlens forfærdigelse, og 1638 i topfrisen stafferingsåret.

$\dagger$ Løse figurer. I 1760'erne omtales et forgyldt Mariabillede med barnet⁵⁵ og tre andre med gyldne kåber og kroner »ventelig de tre vise fra Østerland«. Bag altret.⁵⁰

Altersølv. Kalk (fig. 20), skænket 1736,⁵⁶ højde 23 cm, af barokform med ottetunget fod i to afsæt, fodplade og tunget krave ved overgangen til ottesidet, let indknebet skaftled, som brydes af midtdelt knop med otte bukler på over- og underside. Bægeret har lidt under mundingsranden graveret linje, som markerer forgyldningens udstrækning. Under bunden kirkeejerens navn med indprikket skriveskrift: »Peter Kellinghusen Og Anna Catarina Kellinghusens Anna(!) 1736«. På fodpladen to ens stempler hvori AFH over 1735 for Asmus Fridrich Holling, København (Bøje 353 dog med andet årstal). Forneden på bægeret fire afvigende stempler: Mestermærke ICS over 1733 for Jens Christensen (Bøje s. 664), Københavnsmærke 1733, gardeinmærke for Peter Nicolai von Haven og månedsmærke skytten. Det er tænkeligt, at bægeret kommer fra en anden kalk, sølvsmiden har modtaget som betaling, f.eks. købtes alterkalken i Alsønderup 1753 netop hos A. F. Holling, der tog den gamle kalk og disk i betaling.⁵⁷

Den samtidige disk er 17,2 cm i tv. med 3 cm bred fane, hvorpå graveret cirkelkors. Under bunden to* lettere udviskede stempler svarende til mestermærket på kalkens bæger dog var det sidste årstalsciffer allerede 1918 ulæseligt.

†*Altersølv*. Ifølge præsteindberetningen fra midten af 1700'erne blev den forrige kalk og disk ødelagt ved præstegårdens brand 1731, hvorefter det nuværende sæt bekostedes af kirkeejeren.⁵⁸

†*Kalkklæde*. To stykker rødt fløjls med guldgaloner at bruge ved kalk og disk på alteret, nævnt 1767.⁵⁹

Oblatæske, skænket 1765, cylinderformet, 2,5 cm høj og 8 cm i tv. Glat, nærmest tarvelig. Låget er ved graverede dobbeltlinjer delt i fire dele med graveret skriveskrift gentaget: »Til Odboe Kerckes Alter«. Under bunden ligeledes med graveret skriveskrift: »Givet af Hr. Henning Trochmon(!) 1765« (sml. †alterskranke). Indvendig i bunden fire ens, slidte stempler, hvori nu kun læses CW og i det ene (17)60? antagelig for Christian Werum, København (Bøje s. 84).

Alterkander. 1-2) Sandsynligvis de to, der nævnes i inventariet 1862,³⁴ fra Den kongelige Porcelænsfabrik, sorte med forgyldte kanter og kors. Den ene større end den anden. Tilhørende *skål*, også fra Den kongelige Porcelænsfabrik. 3) 1912. På korpus graveret versalindskrift omkring latinsk kors: »Odden Kirkes Alter anno domini 1919«. Under bunden tre stempler: KOH, Københavnsmærke (19)12 og guardeinmærke for Chr. Fr. Heise. *Ske*, fra 18(93).

Sygesæt (fig. 21), bestående af kalk og disk fra o. 1550 og oblatæske fra 1914. Kalken er 15,5 cm høj, har sekstunget fod med fodplade og standkant med profileringer omkring hulkel over kvartrundt led. På en af tungerne er fastgjort et støbt krucifiks på korstræ med flagrende skriftbånd, hvis ene ende er brækket af. Ved overgangen til det sekssidede skaft er indskudt kraleled. Skaftet brydes af knop med skarptrygede, spidse tunger hvorimellem rudebosser. Bægeret hviler i en, antagelig yngre kurv med kuglestav langs kanten. Skaftet har geometriske graveringer, i den øverste halvdels indgår lidelsesredskaber, desuden skriftbånd (fig. 22a). På knoppens seks rudebosser graverede versaler: »Ihesvs«. Under bunden indprikket skriveskrift: »Givet af Iwer Brinck og Maren Ostenfeldt Anno 1767«. På en af fodtungerne udslidt stempel (fig. 22b) med Lybæks ørn⁶⁰ og under en anden bomærkestempel (fig. 22c).

Fig. 21. Sygekalk fra o. 1550, skænket af Iver Brinck og Maren Ostenfeldt 1767, med Lybæks bymærke og uidentificeret mesterstempel (s. 2103). NE fot. 1990. - *Chalice for the Sick, c. 1550, donated by Iver Brinck and Maren Ostenfeldt 1767, with the Lübeck mark and an unidentified master's mark.*

Fig. 22a-c. Detaljer af sygekalken, sml. fig. 21 (s. 2103). a. Graveringer på skaftet, b. Lybæks bymærke. c. Uidentificeret mesterstempel. NE fot. 1990. - *Details of the chalice for the Sick, cf. fig. 21. a. Engraving on the stem. b. The Lübeck mark. c. Unidentified master's mark.*

Oblatæskan, fra 1914, af plet, er cirkulær, med graveret skriveskrift på låget: »Odden 1914«. Sættet opbevares i cylinderformet Futteral af træ, beklædt med skind; rødt fløjlsfor.

Alterstager, fra o. 1550, 48 cm høje, meget røde i godset, beslægtede med stagerne i Højby.

Den høje fodskål hviler på tre lave fødder, skaffet er cylinderformet med fire små skaftringe, høj lydeskål med lille lysetorn af jern, forskellig i de to stager. To dekorationslys, omtalt i inventariet 1862,³⁴ er antagelig *†bliklys*, som også anvendtes i f. eks. Højby. - Syvarmet *stage*, såkaldt Titusstage, fra Lauritz Rasmussens Bronzestøberi.

†*Messehagel*, skænket 1767 af pastor Brinck, af rødt fløjls med kors af ægte guldgalonier.⁶¹

Alterskammel, 17-1800'rne, med udsavede endestykker. Gråmalet, betrukket med rødt fløjls.

Alterskranke, fra 1844, af smedjern, med runde sprosser og stivere samt kryds.⁶² Sortmalet, med lysegrå håndliste af træ. †*Alterskranke*. 1763 lod kirkeejeren, hr. Henning Trochmann (sml. oblatæske) bekoste et lille træværk.⁵⁰ 1782 bestod alterfoden, hvorved må forstås knæfaldet af blotte mursten og burde beklædes med læder eller lignende.⁴³

Fonten (fig. 23), består af to dele, som ikke synes at høre sammen fra begyndelsen, men begge, af granit, stammer fra romansk tid. Fo-

Fig. 23. Romansk font af granit. Foden er en mislykket, ufuldendt fontekumme (s. 2104). LL fot. 1981.

- Romanesque font of granite. The base is a flawed, unfinished font basin.

den, af en rødlig sten, er ca. 45 cm høj, tv. 55 cm; det er en mislykket, ufuldendt fontekumme. Den er nærmest skålformet, med tre afsæt, det midterste højest. Ovenpå står kummen, med lodrette sider og tolvstav under mundingsranden. Det ser ud, som om kummens nederste del er hugget bort, hvilket bekræftes af de indvendige siders nyere behugning. Nuværende højde er 28-30 cm, tv. 70 cm. Indtil istandsættelse 1966 var den nuværende fod dækket af cement, muligvis siden 1892, da synet erklærede sig tilfreds med den måde, hvorpå fonten var sat sammen og pudset.³⁴ Ved synet i juni 1862 ønskedes fonten ferniseret, men et overslag fra september over vedligeholdelsesarbejder anfører afskrabning og afvaskning af oliemaling.⁶³ Midt i 1700'rne nederst i kirken, 1878 omtalt i koret,⁶⁴ hvor den nu står ved nordvæggen.

Dåbsfad, fra 1830, af tin, tv. 63 cm. Fanen er 13 cm bred, med perlestav langs randen og graveret skriveskrift: »Oddens Kirke 1830«, i bunden Frederik VI.s kronede monogram. På fanen ses overfor kirkenavnet krontinstempel for gørtleren, A. C. Dahlgreen.⁶⁵ i *Dåbsfad*. 1836 rykkes for afgangsort for et stort messingdåbsfad, der 1830 var afleveret til fuldmægtig Rosenberg.⁶⁶

Dåbskande, fra 1830, af tin, 32 cm høj, af den i Nordsjælland ofte forekommende slangehankstype, jfr. også Nørre Asmindrup (Ods hrd.). På låget graveret skriveskrift: »Oddens Kirke 1830« og på korpus Frederik VI.s kronede monogram. Bunden repareret.

Korbuekrucifiks (fig. 24), fra 1300'rne, muligvis henimod århundredets slutning, ca. 140 cm højt. Den primitivt skårne figur hænger i let krumme arme med hovedet løftet. Oven på hovedet sidder en lille, flettet tornekrone. Det lange, næsten ubehandlede hår falder i to bløde lokker, i Kristi venstre side, hvor det er strøget om bag øret, dog langt og tæt på og bagved skulderen. Halsen er kort og bred, armene flade med grov markering af albueledet, korte, umodellerede fingre. Brystkassen har fem pølseformede ribben og i højre side mindre vunde. Tyk mave. Lændeklædet dækker knæene, af hvilke det højre er drejet lidt udad; de korte ben

Fig. 24. Korbuekrucifiks fra 1300'rne, muligvis henimod århundredets slutning (s. 2104). LL fot. 1981. - *14th-century chancel-arch crucifix, possibly towards the end of the century.*

har overlagte fødder. Figuren er flad bagpå, og så vidt det kan ses hulet.

Korstræet er savet af forneden, hvor evangelistegn mangler, og tillige forkortet foroven, således at den vandrette korsarm er betydelig længere end den lodrette. Midtpartiet er svagt hvælvet, langs kanten glat rammeliste, skråt afaset og med halvrunde cirkelskiver. For de tre ender firkantfelter med oxen til venstre, ørnen foroven og løven til højre, med skriftbånd.

Kristusfiguren har naturlig karnation, lysebrunt, lidt rødligt hår, brunt skæg, øjenvipper og -bryn. Lændeklædet er hvidt; under vunderne ses få bloddråber. Korstræet er brunt med grå kanter og forsølvet bund i cirkelskiverne. Firkantfelternes bund er blå, evangelistegnene mørkebrune og skriftbåndene hvide. 1874 på skibets nordvæg, nu på tårnrummets sydvæg.

Prædikestol, fra 1821, af snedkermester J. Dürveter, København, med himmel og opgangs-

panel fra 1570-90. Den enkle stol har stærkt fremspringende underparti og derover tre fag med firkantede fyldinger. Kurven hviler på sekskantet søjle, fornyet 1978. Ved stolens anskaffelse gjorde bygningskommissær Johan Andreas Meyer over for rentekammeret rede for, at han ikke kendte nogen snedker i Ods herred, som kunne få den ved kgl. resolution af 6. okt. 1819 approberede prædikestol forfærdiget, fornemmelig af mangel på dertil egnede egematerialer, hvorfor han lod Dürveter udføre den.¹⁷ Egetræet blev leveret af Materialgårdens beholdning, men snedkeren lagde fyrreplanker til. Stolen blev afsendt søværts til stedet.¹⁷

Himlen, fra 1570-90'erne, er regelmæssigt udformet med én lang og syv kortere sider, hvorover trekantgavle. Imellem dem står fornyede kuglespir; herunder ses yngre hængeskiver og smalle, udsavede hængestykker. Den flade underside er ved profillister delt i felter, det mid-

Fig. 25. Maleri fra o. 1875 malet i Rom af Ziegler og skænket til kirken af William Henry Musk (s. 2107). LL fot. 1981. - *Painting made in Rome by Ziegler c. 1875, and presented to the church by William Henry Musk.*

terste med reliefskåret roset. Himlen skal ses i sammenhæng med en gruppe stole, hvortil foruden Tuse (s. 611, fig. 32) hører Rørvig og Nørre Asmindrup i Ods herred. De tilskrives Harmen snedker, jfr. †panel i Sæby (s. 926). Opgangspanelet har nu to bredere og et smalt rektangulært felt. I forbindelse med indsætning af nyt vindue 1862 foretoges mindre ændringer ved stol og opgangspanel.³⁹

I himlens frise sås tidligere citat fra Sl. 40,10.⁶⁸ Stol og himmel fremtræder siden 1978 med lysegrå staffering og forgyldte lister.⁶⁹ I skibets sydøsthjørne. Den tidligere †prædikestol omtales i præsteindberetningen midt i 1700'rne sammen med altertavlen som smukt billedhuggerarbejde med gammel illumination.⁵⁰

Stolestader, fra 1834, da de gamle ikke var reparation værd.⁷⁰ Enkle gavle med spærformet

øvre afslutning, ryglæn med fyldinger. Lysegrå.

1905 tillod synet, at †døre fjernedes for at fremme opvarmningen.³⁴ †Stole. Ifølge præsteindberetning midt i 1700'rne⁵⁰ læstes »på den stol, der bruges af præstens folk: Ao 1584

H.C.H. Ao 1603 H.P.AH. Ao 1632 H.M.HK., tre sognepræsters navne«, sandsynligvis som anført - trods mindre uoverensstemmelser - for sognepræsterne hr. Christen Fyenboe (†1602), hr. Peder Andersen Samsing (†1631) og hr. Mikkel Kraft (†1660). I 1820'rne var gulvet i præstens stol (samme?) forrådneth, en skade, der 1827 var udbedret.⁷¹ 1816 indsatte murermester Hans Jensen i Store Egebjerg nogle nye fruentimmerstole og reparerede nogle gamle.⁴¹ 1795 fik skoleholderstolen et nyt, 3 alen langt sæde.¹⁴

†Skriftestol. 1800 leverede tømmermand Ole Hellesen overslag over bænken til skriftestolen, 8½ alen lange,³⁸ sml. s. 2095.

†Degnestol. 1871 påpegede synet, at kirkesangerstolen ved korbuens udvidelse var blevet vansirende, hvorfor det anbefaledes at fjerne den.⁷²

Fem bænke med udsavede vanger er ældre end stolene. Ligeledes lysegrå. I tårnrummet.

Pengeblok, fra 17-1800'rne og antagelig den, der nævnes i inventariet 1862,³⁴ 76-78 cm høj med en side på ca. 20 cm. På øvre halvdel af blokken tre vandrette jernbånd; i det jerndækkede låg pengeslids ved siden af jernbånd, der med krampe på forsiden og hængsel bagpå fungerer som lukkebånd. Grågrøn med brune jernbånd. På stolestadebænk, øst for indgangen.

Pengetavle, 18-1900'rne, af mahogni, med bøjleformet rygskjold. 1918 var der to pengetavler.

Dørfløje. Fra 1700'rne, ændret 1871, mellem kor og sakristi. Den oprindelige dør består af tre planker, hvortil er føjet et smallere samt foroven et fladrundbuet bræt ved dørens ændring 1871. Samtidig blev den side, der vender mod koret flammeret.⁷³ De øvrige døre synes at stamme fra 18- eller 1900'rne, og er alle grønmaledede udvendig. Indvendig er de lysegrå i to nuancer svarende til det øvrige træværk. -†Dørfløj, med årstallet 1602, forefandt endnu 1878.⁷⁴

Orgel, 1958, af standardtype »Ishøj«, med fire stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs.

Lyngby. Disposition: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Oktav 2'. Facade og orgelhus i ubehandlet eg. I skibets nordvestre hjørne, med sydvendt facade og spillebord. †*Orgel*, 1903, med fire stemmer, bygget af I. Starup, København.⁷⁵ Disposition: Principal 8', Gedakt 8', Gamba 8', Fløjte 4'. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Placeredes ved tårnrummets nordvæg, men flyttedes allerede 1906 til skibets nordvesthjørne, hvor det opstilledes på en panelbeklædt forhøjning.⁷⁶

Salmenummertavler, måske anskaffet efter synets påtale 1864 af manglende nummertavler.³⁹ De er rektangulære, med søm til numre af metal, og har top- og hængestykke formet som buetunge. Lysegrå.

Tre *præsterækketavler* fra ny tid, på våbenhusets øst- og sydvæg.

Maleri (fig. 25), o. 1875, malet af Ziegler i Rom, skænket til kirken af William Henry Musk, fabriksejer i Wilmington i Hull, på hans bryllupsdag 27. febr. 1878.⁷⁷ Olie på træ, 131 x 92,5 cm, i enkel, profileret ramme. Kristus er gengivet knælende i Getsemane have. Farveholdningen er mørk, jord og himmel gulbrun, lysstrålen svagt blålig, mens bjergene i horisonten har et rødtligt skær. Kristus bærer blå kjortel med grønt for. Rammen er gråmalet i to nuancer. 1908 flyttet fra en plads ved orglet til den nuværende på tårnrummets nordvæg.³⁴

Tre nye *lysekroner*, barokform, og nye væglampetter. På stolegavlene små nye messingstager.

Kirkeskib, ophængt 1915, orlogsskib »Prinds Christian Frederik«, model af Danmarks sidste linjeskib af samme navn, ødelagt i kampen ved Sjællands Odde. Bygget af modellerer Otto Dørge, Holmen, skænket af Søe-Lieutenant-Selskabets Willemoes Fond som tak til sognets beboere, der værnede om heltegravene.¹⁰⁶ I jordbuen mellem skibets to hvælve.

Hatteknager, nyere, af træ, i to rækker, på våbenhusets vestvæg.

Ligbåre, 1700'rne, enkel, sortmalet. Endnu 1918 i brug. I ligkapellet.

†*Urværk*. Indberetningen fra præsten midt i 1700'rne omtaler nederst i kirken over fonten et

Fig. 26. Klokke nr. 1, fra 1400'rne eller muligvis foregående århundrede (s. 2107). LL fot. 1981. - Bell no. 1 from the 15th century or possibly a century earlier.

urværk, som havde stået ubrugeligt i mands minde.⁵⁰ 1782 noteredes betydelige levninger af jernarbejde og en skive inden i kirken.⁴³ Nedtaget 1792.⁷⁸

Klokker. 1) (Fig. 26), fra 1400'rne eller muligvis ældre,⁷⁹ tvn. 82 cm. Om halsen fire snoede rammelister; imellem de to midterste ingen indskrift men fire små relieffer, der allerede ved midten af 1700'rne betegnedes ukendelige på grund af ælde.⁸⁰ De er blevet tydet som fugl(?), utydeligt, lille menneskehoved hvilende på fodstykke, lidt større, mandligt menneskehoved og en medaljon hvori Maria med barnet stående på skødet og lilje i højre hånd. Desuden ses et relief, som ligner et Jesumonogram og endelig imellem de to nederste rammelister et aftryk af en mønt og et segl, hvis midterste del har parallel på klokken i Kippinge.⁸¹ Repareret 1953 af August Nielsen, Roslev, der indsvejsede tre nye hanke i kronen og svejsede revnen i slagringen. Ophængt i slyngebom hvori årstallet 1734 er indskåret med arabertal.

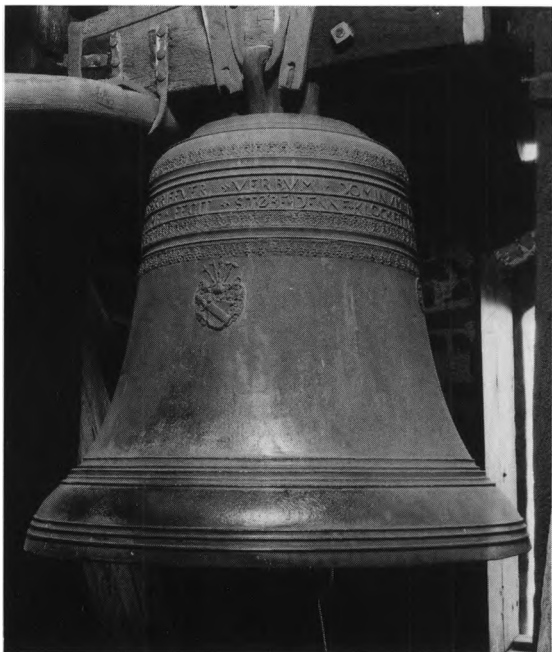

Fig. 27. Klokke nr. 2, støbt 1599 af Borchart Quellichmeyer (s. 2108). LL fot. 1981. - Bell no. 2, cast 1599 by Borchart Quellichmeyer.

2) (Fig. 27), støbt 1599 af Borchart Quellichmeyer. Tvm. 104 cm. Indskrift med reliefversaler, til dels på latin, i to linjer om halsen: »Verbvm dominvm(!) manet in æternvm anno 1599 lod Klaves Martensen rigens skriffver støbe denne klokke till Odby kirke paa kirkens bekostning Borchard Gellgether me fecit«. Over indskriften bufrise og under den to identiske, modvendte. Nederst på slagringen tre lister, højere oppe fem. På legemet våben for Arild Huitfeldt, lensmand på Dragsholm 1597-1609, sml. klokke nr. 2 i Højby. Desuden to reliefmedaljoner, den ene med ridder knælende foran den korsfæstede, den anden med pelikannen, der hakker sit bryst for at fodre de tre unger. Ophængning som nr. 1.

Klokkestol (sml. fig. 26), med indskåret årstal 1734, der formentlig henviser til reparation dette år. Af eg, med dobbelte skråstivere og skråbånd under klokkerne, samlet med trænagler og jernbånd over de øverste skråstivere. I overliggeren dateringen med romertal: »MDCCXXXIV«. Et sekundært gulv er i nyere tid indlagt i stolens halve højde.

GRAVMINDER

Mindetavler. 1) O. 1759. Anna Helene Trochmann, *28. febr. 1738 i Oddens præstegård, gift 19. maj 1756 med Hans Thonebye, sognepræst til Nykiobing(!) og Rørvig, moder til to sønner og en datter, †16. maj 1759 i barselseng her hos sin fader hr. Trochmann (jfr. †alterskranke og oblatæske), 21 år, 2 måneder og 16 dage gammel. Gravvers af ægtemanden.

Table af hvidgrå norsk marmor med røde og blålige skråstriber, 69 x 88 cm, med profileret kant og afrundede hjørner. Indskrift med fordybet, forgyldt kursiv. Indmuret og fastgjort med jernbøjler på skibets østvæg, nord for korbu.

2) 1918. Over faldne fra skibet Prins Christian, der sank i slaget ved Odden 22. marts 1808. Jfr. kirkegårdsmonument nr. 1 og 2. Egetræstavle med forgyldte versaler. På våbenhusets nordvæg, vest for døren til kirken.

†Åben begravelse, indrettet en gang efter 1696 i nordkapellet. Begravelsen, der anvendtes sidste gang o. 1759, blev sløjfet 23. sept. 1818, da de deri henstående fem †kister nedsattes ved siden af hinanden i kirkegårdens nordøstlige hjørne ved ringmuren.⁸²

De tre af kisterne bar †kisteplader, hvis indskrifter kendes fra flere kilder.⁸³

1) O. 1696. Claus Tausen, kgl. majestæts sekretær ved det Danske Cancellie, *1637 i Kiøbenhavn af velædle forældre, faderen doktor Christian Tausen, da slotsprædikant og siden biskop over Stavanger stift i Norge, moderen Anne Jeger, professor Claus Jegers datter. Efter syv års rejser uden riget, i Frankrig, Engeland, Holland og Tyskland, samt vigtige kommissioner i riget, slog han endelig sit sind til rolighed, †23. juni 1696 i sin alders 59. år på sin gård Ammedrup Gaard, efter at have levet i ægteskab med sin højbedrøvede, efterladte kæreste Birgitte Marie Bacher på 19. år, velsignet med en eneste og elskelig søn Christian Tausen (jfr. nr. 2).

2) O. 1733. Christian Tausen, forhen kgl. majestæts etats-, justits- og kancelliråd samt deputeret udi søetatens generalkommissariat, *26. juni 1679 på Nørup Gaard her i Sielland, da hans

Fig. 28. Kirkegårdsmonument nr. 1, fra 1809-10 over de faldne fra Slaget ved Odden 1808 (s. 2110). LL fot. 1981
 - Churchyard monument no. 1, from 1809-10, to the fallen in the battle of Odden 1808.

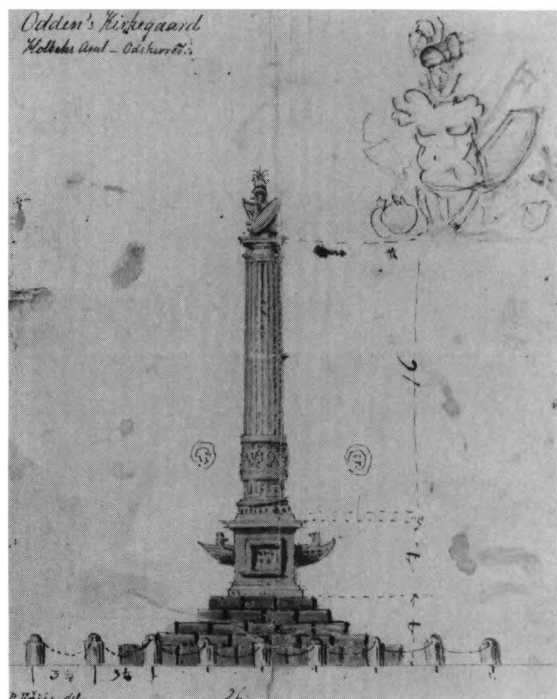

Fig. 29. Udkast til kirkegårdsmonument nr. 1, fra 1809-10, sml. fig. 28 (s. 2111). Tegning af Peder Friis. Frederiksborgmuseet. - *Proposals for memorial no. 1. from 1809-10, cf. fig. 28.*

fader var sekretær Claus Tausen (jfr. nr. 1), hans moder fru Birgitte Maria Bakker. Indgik ægteskab 26. juni 1711 med fru Adelgunda Margretha Wilken, oberst Christian Wilkens højtelskelige datter og da major Erik Krabbes efterleverske, †4. jan. 1733, da hans legeme havde været forenet med sjælen i 53 år, 6 måneder og 8 dage. Gravvers.

3) O. 1755. Adam Otto Rohweder, oberst af kavalleriet og oberstløjtnant ved det første Jydsk Regiment til hest, *24. aug. 1688 i Lügum Kloster i hertugdømmet Slesvig, trådte i ægteskab med frøken Susanna Christina von Pagelsen 8. maj 1733 og avlede i dette ægteskab, som varede i 21 år, 7 måneder og 9 dage, ti børn, nemlig fem sønner og fem døtre, af hvilke Herren har hjemkaldt to sønner og en datter, †9. jan. 1755, efter at han som en tapper og uforsagt krigsmand fra ungdommen af i 46 år tjente tre af Danmarks regenter, og med honneur og største berømmelse levede 66 år, 8 måneder og 2 dage. Kistepladen skal have været af tin.⁸⁴

Den ene af de to inskriptionsløse †kister rummede formentlig enken efter enten Claus Tausen (nr. 1) eller Christian Tausen (nr. 2). Den anden tilhørte Susanne Christine von Pageisen, enke efter Adam Otto Rohweder (nr. 3), †1759.

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1809-10 (fig. 28). Udført efter tegning af Peder Friis til minde om de faldne fra orlogsskibet »Prinds Kristian«, der blev ført af den kække lessen og kæmpede ved Oddens kyst 22. marts 1808 i tre timer mod to engelske linjeskibe. Willemoes, Kongedybets helt, Dallrup og Soland med 69 af menigmand faldt. Rothe, Top, Ferry, Thosterup og 132 såredes. Vraget blev erobret, men Danmarks søhæder stadfæstedes. Under indskriften vers af N. F. S. Grundtvig:

De Snekker mødtes i Kveld paa Hav
Og Luften begyndte at gløde
De leged alt over den aabne Grav
Og Bølgerne giordes saa røde.

Her er jeg sat til en Bautasteen
At vidne for Slægter i Norden
Danske de vare hvis møre Been
Under mig smuldre i lorden
Danske af Tunge af Æt og af Id
Thi skal de nævnes i løbende Tid
Fædrenes værdige Sønner.

Monumentet er udformet som en ca. m høj

Fig. 30. Relief på kirkegårdsmonument nr. 1, fra 1809-10, sml. fig. 28 (s. 2111). LL fot. 1981. - *Relief on memorial no. 1 from 1809-10, cf. fig. 28.*

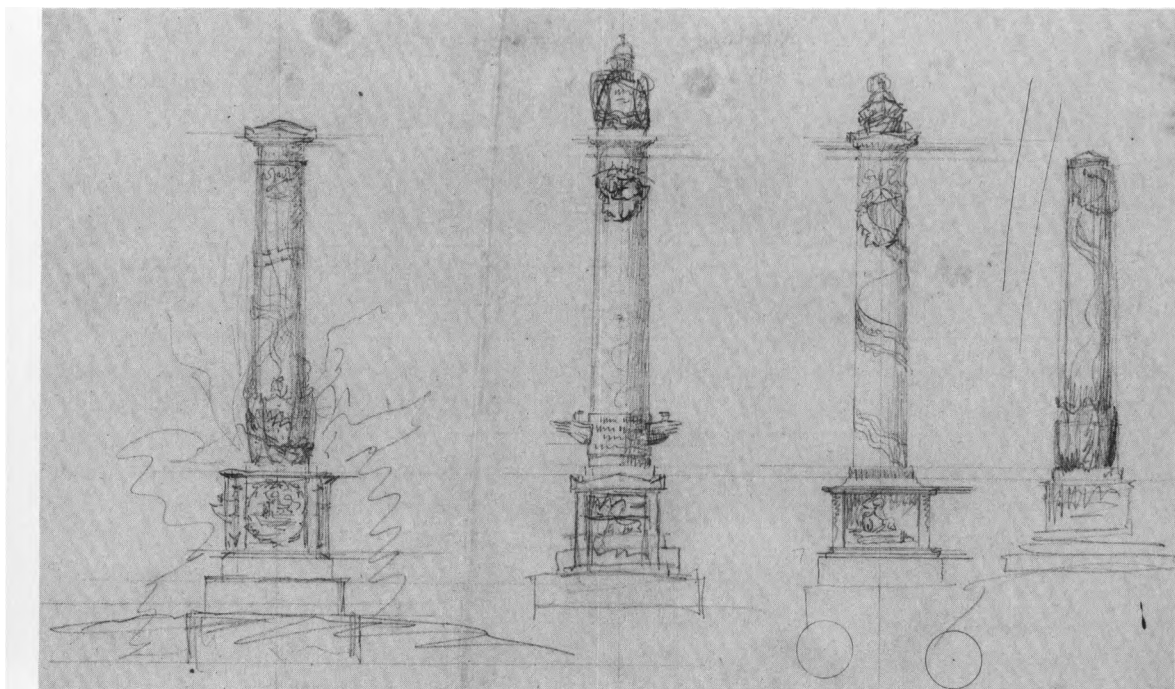

Fig. 31a-d. Fire skitser til kirkegårdsmonument nr. 1, fra 1809-10, sml. fig. 28 (s. 2111). Tegning af Peder Friis. Kunstakademiets Bibliotek. - a-d. Four sketch proposals for memorial no. 1. Drawn by Peder Friis.

dorisk søjle på postament og sokkel, kronet af et trofæ. Det glatte søjleskaft var oprindelig af norsk marmor, men blev 1839 fornyet i grå breimersandsten, uden at størrelse og form forandredes.¹⁷ Det 62 cm høje postament er af rødlig sandsten med profileret kronliste af grå sandsten og med svejft overkant. Det hviler på en 35 cm høj sokkel af grå sandsten samt nederst en plint af natursten. Over søjlens æggestavsprydede kapitæl af grå sandsten en abakus af samme materiale med akroterier i hjørnerne og gavltrekanter. I forsiden er indsat en delfin af hvid marmor. Øverst trofæet i hvid marmor: tre våbenskjolde for Peter Willemoes, Jens Vilh. Dahlerup og Peter Abildgaard Soland, sammenbundet af en cypresguirlande og kronet af en fjerprydet hjelm.⁸⁵

Foroven på det fornyede søjleskaft er en reliefhugget, båndomvundet laurbærkrans, mens dets nedre del smykkes af et 32 cm højt prydbælte, hvori er indfældet en oprindelig tavle af hvid marmor (fig. 30) med relief af en skibsstævn, der er dekoreret med bl.a. elefanhoved, øje og delfiner som en antik rostrum (skibssnabel).

Skibet forsvares af en oprejst løve, udstyret med kulle samt et skjold med det danske våbens tre løver. Indskriften med Grundtvigs berømte vers er anført med fordybede, forgyldte versaler på en hvid marmorplade indsat i postamentets forside og flankeret af fascies, der er udført i bronze og pånattet stenen. På postamentets bagside læses med tilsvarende skrift indhugget direkte i den rødlig sandsten: »Rejst 1810 af Lorentz Fribert, Anneberg.«

Godsejer Lorentz Fribert til Anneberg fik tegningen til monumentet udført af arkitekten Peder Friis, mens stenhuggerarbejdet gjordes hos billedhugger C. F. Køppen i København.⁸⁶

Af en række skitser og udkast⁸⁷ fremgår det, at Friis arbejdede med forskellige typer søjlemonumenter, der alle var mere dekorerede på søjleskaftet end det endelige resultat (fig. 33a-c). En enkelt af typerne (fig. 33c) er dog temmelig tæt på det færdige monument.

En skitse til denne type (fig. 31b) samt et udkast, der formentlig også kan knyttes til mindesmærket i Odden (fig. 29),⁸⁸ viser, at Peder Friis tillige havde planer om at udsmykke søj-

lens prydbælte eller postament med to udstikkende antikke skibssnabler eller rostra. Herved knyttede han monumentet til den romerske columna rostrata: en søjle dekoreret med parvist anbragte rostra og især i republikkens tid rejst på offentlige pladser til ære for sejrende søhelte.⁸⁹ Denne monumenttype var naturligvis et passende forbillede, når man i et nyklassicistisk formsprog ville hylde sine egne feltherrer på søen og blev da også i andre tilfælde og med forskellige variationer anvendt således både i udlandet og herhjemme.⁹⁰

Men på det færdige monument blev skibssnablerne altså udeladt til fordel for prydbæltets relief med en enkelt rostrum. Dette relief, hvis motiv også ses angivet på postamentet i de øvrige udkast af Friis (fig.33a og b), har forlæg i den medalje, som efter Nicolai Abildsgaards

Fig. 32. Fra hundredårsdagen for Slaget ved Odden. Samtidigt postkort ved Søren Bay-Hansen, Asnæs. NM2. - *From the centenary of the Battle of Odden. Contemporary postcard by Søren Bay-Hansen, Asnæs.*

tegning blev udført af P. Gianelli til heltene fra Slaget på Rheden i 1801.⁹¹ Genanvendelsen af motivet kan utvivlsomt ses som udtryk for et ønske om at knytte Slaget på Odden sammen med denne tidligere begivenhed, idet det jo var på Rheden, at Peter Willemoes 1801 blev »Kongedybets Helt«.

I sin nuværende fremtoning bærer monumentet præg af senere restaureringer. Væsentligst er den omtalte fornyelse af selve søjleskafet 1839, fra et af norsk marmor i to dele⁹² til et monolitisk af grå breimersandsten. Ved en af disse lejligheder - formentlig allerede i 1800'erne - blev trofæets skjolde, men ikke hjelmen, drejet en kvart omgang mod uret. Oprindeligt har et af våbenskjoldene, nemlig det for Willemoes, skullet ses frontalt, flankeret af de to øvrige og med cypresguirlanden hængende fra øverste venstre til nederste højre side,⁹³ men efter ændringen stod sprækken mellem to skjolde fremad. Engang efter 1954 er skjoldene blevet drejet yderligere i den forkerte retning, så guirlanden nu hænger bagud frem for på skrå.

Monumentet er placeret på en lille forhøjning, tidligere tilplantet, siden 1985 stenlagt, i kirkegårdens østende. Pladsen er indhegnet af et støbejernsgitter med volutprydet balustermotiv samt forneden en frise med løbende hund. Det skal være anskaffet 1827 for kongelig regning.⁹⁴ 1849 havde man en disput om, hvorvidt monumentet rent faktisk stod på de faldnes fællesgrav. Denne mentes snarere at befinde sig umiddelbart syd for, på en plads, der var indhegnet af et »særdeles colossalt«⁹⁵ træstakit og prydet af en hvid rosenbusk. Man så en løsning i at lade såvel støtten som gravstedet mod syd omgive af et fælles rækværk, helst et af støbejern i forlængelse af det eksisterende gitter. Den foreløbige udgang på sagen blev dog, at det gamle træstakit 1850 blev fjernet, hvorefter både pladsen indenfor og støtten med dens gitter blev indesluttet af et fælles nyt trægelænder af 1½ alens højde, forsynet med låge.³⁹ Det fjernedes atter 1878,⁹⁵ men formentlig var det først i forbindelse med opstillingen 1883 af kirkegårdsmonument nr. 2, at man etablerede den nuværende forlængelse af det gamle gitter mod syd med et

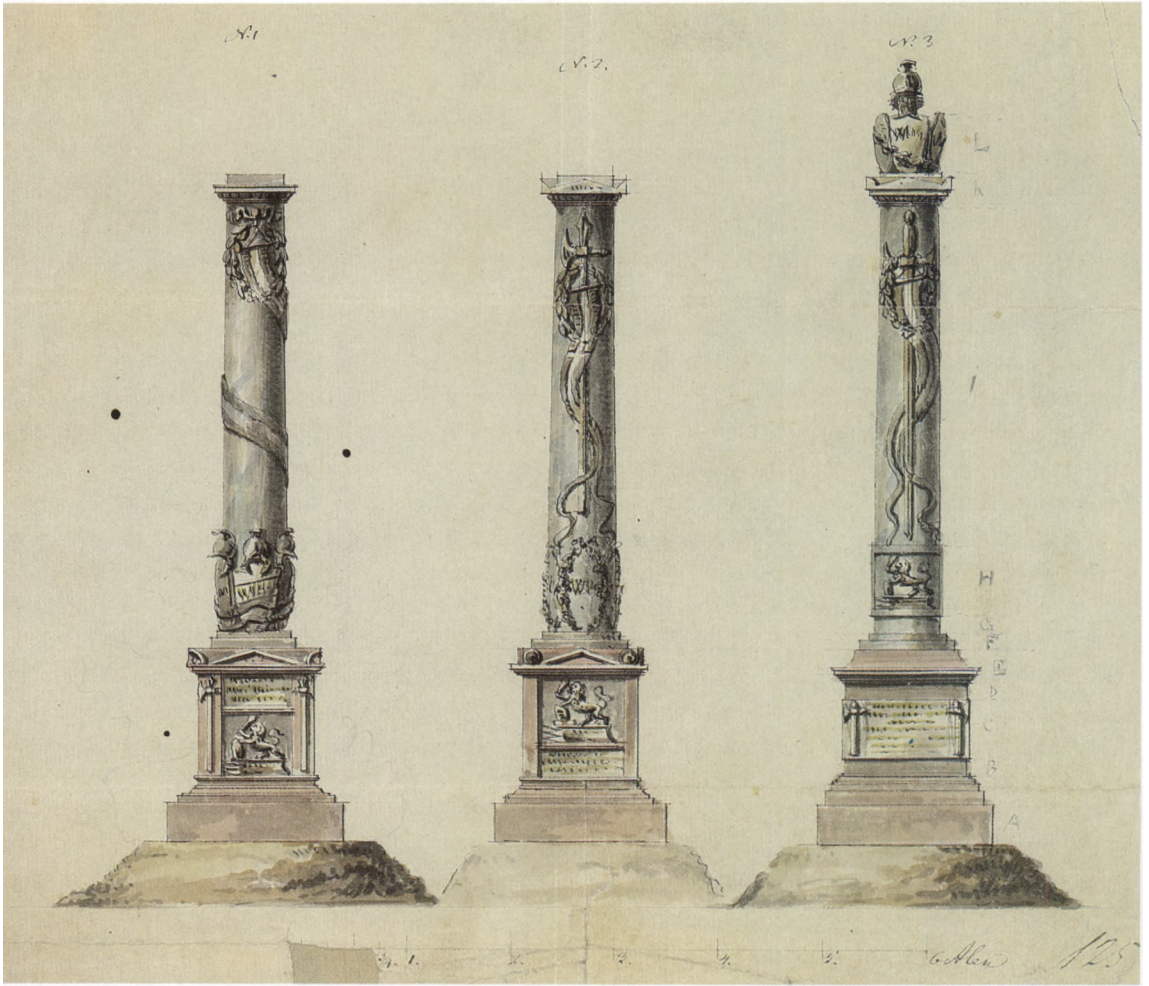

Fig. 33a-c. Tre udkast til kirkegårdsmonument nr. 1, fra 1809-10, sml. fig. 28 (s. 2111). Tegning af Peder Friis. Kunstakademiets Bibliotek. - a-c. Three proposals for memorial no. 1 from 1809-10, cf. fig. 28.

anderledes udformet støbejernsgitter (ndf.). Det synes dog ikke at være før omkring midten af 1900'rne, at det gamle gitters tværgående syd-side blev fjernet.

Den vedvarende store interesse for monumentet og dets omgivelser, som restaureringerne og nyindretningerne afspejler, skal naturligvis ses i sammenhæng med monumentets betydning som nationalt mindesmærke. Samtidig med forandringerne 1883 blev vedligeholdelsen overtaget af Søe-Lieutenant-Selskabet,⁹⁶ som siden hvert år har markeret årsdagen for Slaget ved Odden med en højtidelighed i kirken og på kirkegården (fig. 32).

2) 1883. Løjtnanterne Willemoes og Dahlerup af søetaten og løjtnant Soland af landetaten, om-

givne af 29 mand, alle af linjeskibet Prinds Christians besætning, faldne i kampen ved Siellands Odde den 22. marts 1808. Rejst af Søe Lieutenant Selskabet 11. maj 1883, hundredårsdagen efter at Peter Willemoes fødtes.

Stele af natursten, 125 cm høj, med glatpoleret forside, hvorpå indskriften med fordybede, oprindelig forgyldte nu hvidmalede versaler under en reliefhugget cirkelmedaljon med korslagt anker og kanon. Monumentet står på en sokkel på en cotoneaster-beplantet forhøjning og flankeres mod nord og syd af to tilsvarende forhøjninger, hvorpå kanonkugler er lagt i pyramide. Det støbejernsgitter, der indrammer arrangementet i forlængelse af det ældre gitter omkring kirkegårdsmonument nr. 1 (ovf.), er udformet som

små hellebarder mellem søjler og er formentlig opsat samtidig med monumentet. På østsiden af gitterets fundament læses på en støbejernsplade: »Dahl og Gamborg. Dannebrogsgade No 5«. I kirkegårdens østende, syd for kirkegårdsmonument nr. 1.

(†) *Kirkegårdsmonument*. O. 1869. I. L. F. (Jacob Ludvig Ferdinand) Holm, sognepræst for Oddens menighed, *22. nov. 1810, †2. jan. 1869. 1878 beskrevet som en langagtig, firkantet granitsten med en lille indskrifttavle af marmor, liggende øst for kirkens våbenhus.⁹⁷ Bevaret er nu kun den hvide marmortavle, 54 x 42 cm, med indskriften i fordybede, sortmalede versaler. Syd for skibet.

**Kirkegårdsmonument*. 1) O. 1808. [Vore to eneste børn Hans Peter Rønne, 23 år, Johan Christian Rønne, 16 år, som 27. nov. 1808 indstrandede her. Sat til erindring af deres dybtsørgende forældre].⁹⁸

1878 beskrevet som en »ligsten«, »stor og kostbar«. Rød kalksten, ca. 152 cm høj, udslidt, med profileret kant. Skåret i to dele, af hvilke den ene i hjørnerne har bevaret to nedslidte rosetter af hvid marmor, indlagt i cirkulære fordybninger. Stenen blev solgt 1858 til en gårdejer i Overby⁹⁹ og anvendt som trappetrin til stuehuset på Drusebjerggård, opført 1862.

2) 1823. [Sognepræst magister Elias Christian von Haven, *28. juni 1754 i Sorøe, †9. aug. 1813 i Oddens præstegård, gift 13. juni 1800 med Maria Elisabeth Lund, som med to sønner og tre døtre beklager det sørgelige tab af en sjælden mand og fader].¹⁰⁰

Fem brudstykker af grå kalksten, ca. 115 cm brede. Beskrevet 1878 som en smuk og veludhuggen granitsten, der først 1823 skal være sat på kirkegården og 1858 bortsolgtes,¹⁰¹ nemlig til ejeren af Østervanggård i Overby, hvor den er blevet benyttet som trappetrin til fordør og bagdør i stuehuset, opført 1869. De henholdsvis tre og to trin blev 1958 indmuret i cement sammeds med bagsiden nedad.

†*Kirkegårdsmonument*. 1) O. 1858. Frederik Nicolai Andresen, *26. okt. 1812 i Odden, skolelærer og kirkesanger i Odden efter sin fader (jfr. nr. 2), rigsdagsmand, †24. dec. 1858.¹⁰²

2) O. 1863. Peder Andresen, *25. dec. 1783 i Lumsås, skolelærer og kirkesanger i Odden, †18. marts 1863.¹⁰³

**Smedejernsmonument*. 1851. Over Dorte ...[da]tter, *184[.], †[1851?]. Det 157 cm høje gravminde udgøres af en høj oval indskriftplade, 31 cm bred, med nu næsten ulæselig malet fraktur- og versalindskrift. Pladen er fastgjort på en flad stang, kronet af et kors og understøttet af to smedejernsvolutter. I lighed med et beslægtet monument fra Højby (nu i Stenstrup Museum) er der øverst og nederst på pladens hvælvede ramme hæftet et lille hjerte.¹⁰⁴ I Odsherreds Museum i Nykøbing (inv. nr. N 1185 x 1).

Af kirkegårdens mange gravstedsnitte er — udover ovennævnte omkring kirkegårdsmonument nr. 1 og 2 — nu kun bevaret et enkelt *støbejernsgitter* nord for sakristiet. På fotografier fra 1918 (jfr. fig. 10) ses yderligere mindst *tre* *støbejernsgitre*, øst og syd for kirken.

Et *støbejernskors*, hvis korsarme afsluttes med et spidst kløverblad, hvori hjerte og liljer,¹⁰⁵ ses på et fotografi fra 1918, umiddelbart øst for korret.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.3-20. 1782-1804. Kommunerede kgl. resolutioner m. bilag. - *Bygningsadm.* 245.414-16. 1782-1827. Beregninger og overslag over bygningsarbejde. - LA. Pastoratsarkivet. Odden præstekalds bog 1767. - *Ved embedet*. Synsprot. 1862-19(81). - *Trundholm lokalhistoriske Arkiv*, Vig. Protokol for ejerne af Odden kirke 1872-1911. - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. To breve vedr. fund af relikviegemme ved Christian Severin Petersen og Johan Christian Østergaard 1834. Indberetninger ved Koch 1849 (andre gravminder på kirkegården), J. Carlin 1870 (kalkmalerier), Henry Petersen og J. B. Løffler 1874 (bygning, inventar og gravminder), A. Schou 1890 (kirkegård), J. Kornerup 1897 (kalkmalerier), P. Nørlund, M. Mackeprang og [E. Zahle] 1918-19 (bygning, inventar og gravminder), N. J. Termansen 1966 (altertavle), Lucien Hecklen 1966 (altertavle), Kjeld de Fine Licht 1966 (bygning), Eleonora Fenneberg Grandt 1967 (kalkmalerier), Lucien Hecklen 1969 (altertavle) og 1978 (prædikestol), Hugo Johannsen 1981 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1981 (inventar), Ulla

Kjær 1981 (klokker, maleri og gravminder), Mogens Larsen 1982 (borebilleangreb). - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Hugo Johannsen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen og gravminder ved Lars Grambye. Redaktionen afsluttet 1990.

Tegninger. NM2. Skitse af kalkmalerier på korbuen usign. og udat. [J. Carlin 1870]. - Plan ved C. G. Schultz 1929. - Smedejernskors ved Aage Jørgensen 1944. - Klokkeleje ved Aug. Nielsen 1954. - *Kunstakademiets Bibliotek.* Udkast til monumentet for Slaget ved Odden ved Peder Friis (Td. 136, nr. 99-101). Despositum fra Statens Museum for Kunst (nr. 46-49). - *Kunstindustrimuseet.* Udkast til monument for Slaget ved Odden ved Peder Friis (nr. 5). - *Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.* Udkast og præsentationstegning til monument for Slaget ved Odden ved Peder Friis (A 3662, A 3663).

Notebøger. NM2. C. G. Schultz LXVII, 95. - Jan Steenberg IV, 23f.

Litteratur. C. F. Nielsen: Biografiske Efterretninger om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat, 1878 (Nielsen).

¹ Roskildebispens jordebog s. 161.

² Repert. 2. rk. nr. 10784.

³ Landebogen s. 141.

⁴ Tilhørsforholdet nævnes udtrykkeligt o. 1666, jfr. RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁵ Kronens Skøder II, 398.

⁶ Smst. III, 289f.

⁷ Jfr. noterne 50 og 43.

⁸ RA. DaKanc. F47. Indb. fra gejstligheden om kirkens tilstand. Endvidere RA. DaKanc. A30. 1809. Fortegnelser over kirker og disses ejere.

⁹ Jfr. note 72. Ifølge Nielsen s. 7 blev sognets selvejerbønder ejere af kirken 27. nov. 1872.

^{9a} De 34 var mecklenborgske hulpeninge, tre var skilinger præget af rigsrådet 1448 og resten hovedsagelig hvide fra Christian I, jfr. NM6. Fundprot. IV, nr. 536, 1886/87; P. Hauberg: Gullands Myntvæsen, Årb OldkHist. 1891, s. 34; Georg Galster: Møntfund i Holbæk Amt, i ÅrbHolbæk 1928, s. 59.

¹⁰ Årstallet for udvidelsen, der fremføres som ønskværdig så tidligt som 1871 (note 72) og senest 1918 (note 34), fremgår ikke af de gennemgåede kilder. Frands Hansens plan, som er aftrykt i Vore Kirkegaard, 5, s. 103, er »udfærdiget Aar 1928«.

¹¹ Reparationer af ringmurens afdækning omtales 1795 (note 14), 1905 (note 42) og 1910, da behovet for fornyelse og nylægning af munketagstenene udtrykkelig fremhæves (note 34).

¹² I synsprotokollen siges det 1915, at kirkegårdens skarpe nordøstre hjørne må afrundes af hensyn til trafikken (note 34). Hjørnets nuværende udformning ses på fotografi fra 1918 (jfr. fig. 3).

¹³ Ved beskrivelsen 1918 var ydersiderne røde som nu.

¹⁴ RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.3-20. 1782-1804. Kommunerede kgl. resolutioner m. bilag.

¹⁵ Bygningen nævnes intetsteds i det gennemgåede kildemateriale. Den ses ikke på matrikelkortet fra 1788 (fig. 2), men på fotografi af kirken fra 1918 (fig. 3).

¹⁶ Dette fremgår af et andragende fra kirkeværgen 1855, hvori det lakonisk meddeles, at i »1834 nedrives det gamle kor, og et nyt opføres«, jfr. note 39.

¹⁷ RA. Rtk. Bygningsadm. 245.122-58. 1782-1840. Journalregistre.

¹⁸ Jfr. Poul Nørlunds indb. 1918-19: »Selve koret er derimod revet helt ned i moderne tid...«.

¹⁹ Fotografiene fra restaureringen viser, hvorledes skifterne i skibets sekundært påbyggede murværk ikke harmonerer med korets. Hvis, der som antydnet i Kjeld de Fine Lichts indb. har været afsat fortandinger i kormuren, er de således ikke benyttet.

²⁰ Den romanske tradition, ifølge hvilken ydersiden af korets og indersiden af skibets flankemure ligger i samme flugt, er her brudt - et forhold, som tilsyneladende gælder flere unggotiske landsbykirker, sml. f.eks. Højerup (DK. Præstø s. 357f.).

²¹ Bl.a. iagttaget ved restaureringen 1966 i det nederste, kantstillede skifte af korets nordmur mellem sakristi og skib.

²² Sml. f.eks. Karrebæk (DK. Sorø s. 1084).

²³ Denne overgangsform er fremhævet af M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 1944 (2. udg.), s. 133.

²⁴ Den skønnede datering udgår fra kombinationen af spidsbuede blændinger med savskifte og flankerende trappeblændinger, jfr. f.eks. Solbjerg og Bakkendrup (s. 1073, 1221). Selve tregruppe-motivet synes derimod at have været udbredt over en lang periode, begyndende helt tilbage i 1200'rne. Det kendes fra en række våbenhuse i amtet, således f.eks. Hagested og Røsnæs (s. 530 og 1352).

²⁵ Jfr. Poul Nørlunds indb. 1918-19 samt opmåling af C. G. Schultz 1929.

²⁶ Ikke helt sjældent ses en lignende forskel mellem skibets hvælv, således i Sønder Asmindrup, Undløse?, Hjemløse og Værsløv (s. 182, 360, 682 og 1927).

²⁷ I kgl. bygningskommissær Johan Andreas Meyers overslag til kirkens reparation 1819 anføres ønske om nedbrydning og efterfølgende genopmuring af otte kamme på kirken (note 38).

²⁸ Jfr. Hugo Johannsen: På sporet af en vestsjællandsk murermester fra 1500-ernes første årtier, i Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 107.

²⁹ Vinduet beskrives i Poul Nørlunds indb. 1918-19 som »nyere« og synes ifølge det samtidige fotografi at være kurvehanksbuet.

³⁰ Dette år siges døren at være for lav og ønskes om-dannet »i bueform«, jfr. note 72. Ved forhøjelsen blev sakristiets skjoldbue forhugget.

³¹ Jfr. f.åben begravelse.

³² Ifølge Nielsen s. 7, der meddeler årstallet 1818, skal kirkens indgang oprindeligt have været gennem nord-kapellet, der senere tjente som åben begravelse. På hans tid, benyttedes tilbygningen som ligkapel, hvilket må være besluttet få år inden udgivelsen af hans bog, idet kapellet endnu 1862 (note 34) omtales som materialhus. 1830 gennemførtes »betydelig murreparation og forandring ved kalkhuset«, der 1839 fik nyt tagværk, jfr. note 17.

³³ Jfr. note 17. Fra loftet ses, at bjælkeloftet har bevaret en loftslem i det nordvestre hjørne.

³⁴ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(81).

³⁵ RA. DaKanc. D19. 1699-1771. Koncepter og ind-læg til Sjællandske registre.

³⁶ Loftet, 5½ x 2½ alen, skulle lægges af nye brædder. Endvidere skulle tre »derværende stykker træ« under-fanges af en 1 alen lang egebjælke (5 x 7 tommer), båret af en tre alen høj egestolpe på muret jord og kampestenssokkelsten, jfr. note 14.

³⁷ Sml. f.eks. Keldby på Møn (DK. Præstø s. 961) eller Gentofte (DK. Kbh. Amt s. 394f.).

³⁸ RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.115-51. 1782-1826. Journalsager.

³⁹ RA. Landbrugsmin. Domænekontoret. Div. sager. 1856-66 og 1867-72.

⁴⁰ 1912 ønskedes gulvet i skibets sydside omlagt med cement på grund af svamp i brædderne, jfr. note 34.

⁴¹ RA. Rtk. 244.152-56. 1804-26. Kopiregninger.

⁴² RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.

⁴³ LA. Bispearkivet. Ods hrd. 1728-1820.

⁴⁴ Jfr. LA. Holbæk amt. 1681-1783. Breve og dok. kirkerne og gejstligheden vedk. og LA. Stiftøvrighedsarkivet. Kommune sager. 1695-1820.

⁴⁵ Jfr. noterne 42 og 34.

⁴⁶ Om kalkmalede bomærker, se Allan Tønnesen: Jeppe murers hat - golgathasymbol eller hvad?, i Den iconografiske Post, 1972, nr. 2, s. 19-21. Se endv. Niels M. Saxtorp: Danmarks kalkmalerier, 1986, stikordet »Bomærke« i registret.

⁴⁷ Jfr. eksempelvis fra 1500'ernes anden halvdel Sejerø (s. 2018) eller sydkapellet ved Nykøbing Sj.

⁴⁸ De »spor af oprindelige kalkmalerier fra den ældste tid«, som sognepræsten beskriver på triumfvæggen i sin indb. 1870, var formentlig også rester af denne udsmykning.

⁴⁹ Stykket fandtes ikke på plads.

⁵⁰ NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman 1755 og 1773. I—II.

⁵¹ LA. Odden præstekalds bog 1767 fol. 5b, jfr. Nielsen s. 89f, hvor det oplyses, at oberst Rohweders enke skænkede klæder 1755.

⁵² Indtil restaureringen 1964-67 var de to englehove-

der, som nu sidder på vingerne, anbragt på topstykket, hvor de flankerede spiret.

⁵³ DK. Sorø s. 308 med fig. 9 og DK. Præstø s. 266 med fig. 3 samt DK. Sorø s. 399, fig. 9.

⁵⁴ Jfr. note 50. Ifølge undersøgelsesberetning 1966 stod der 1636 (formentlig fejlskrift), da der på fotografi fra 1918 læses 1638.

⁵⁵ Ifølge Nielsen s. 91 indsendt til museum i Kbh.

⁵⁶ En nær beslægtet sygekalk i Årby (s. 1477, fig. 43) er dateret til 1700'ernes tredje fjerdedel med henvisning til Nordrup kirkes kalk fra 1772 (DK. Sorø s. 508). Dette årstal skal formentlig snarere sættes i forbindelse med bageret alene.

⁵⁷ DK. Frborg. s. 1448.

⁵⁸ LA. Ods hrd.s provsti. 1615-1808. Bog over Ods hrd. og LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁵⁹ LA. Odden præstekalds bog 1767 fol. 5b, jfr. Nielsen s. 90.

⁶⁰ Kontakten med Lybæk forekommer udbredt her på egnen, sml. dåbsfadet i Rørvig. Endvidere hentes 1587 vognskud til Grevinge kirkes altertavle i Lybæk, jfr. RA. Københavns Universitets Arkiv. 690. Regnskabsbog for Grevinge kirke. 1578-1732.

⁶¹ LA. Odden præstekalds bog 1767 fol. 5b, jfr. Nielsen s. 89.

⁶² Jfr. note 17. Det oplyses, at vægten udgjorde 8 lispd. 8 pd.

⁶³ Jfr. noterne 72 og 39.

⁶⁴ Jfr. Nielsen s. 90.

⁶⁵ Se Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker ved Holger Rasmussen, 1983, s. 14 og 52.

⁶⁶ Jfr. note 17. Det var ikke usædvanligt, at kirkerne under domænekontoret afleverede deres tidligere benyttede inventar til bygningsadministrationen, som sørgede for dets genanvendelse. Det gælder eksempelvis en kalk og disk fra Egebjerg (jfr. RA. Rtk. Bygningsadm. Tournalsager 1782-1848, årene 1847 og 1848, nr. 539 og 589).

⁶⁷ Dürvetter arbejdede også i andre domænekirker eksempelvis Lillerød, jfr. DK. Frborg. s. 1969, desuden i Frederiksberg kirke, Kbh. (DK. Kbh. By 3. bd. s. 510 note 123).

⁶⁸ Jfr. Nielsen s. 90.

⁶⁹ 1977 stod stolen med hvidgrå farve ledsaget af rødbrun staffering. Derunder egetræsådring ledsaget af en blå staffering, som vistnok er stolens ældste, jfr. note 39.

⁷⁰ Jfr. noterne 17 og 39.

⁷¹ RA. Rtk. Bygningsadm. 245.414-16. 1782-1827. Beregninger og overslag over bygningsarbejde.

⁷² LA. Skippinge og Ods hrd.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

⁷³ Jfr. synets notat, at døren fra kor til sakristi var for lav og burde omdannes i bueform (note 72).

⁷⁴ Jfr. Nielsen s. 22.

⁷⁵ Ifølge orgelbyggeriets leveranceprot.

⁷⁶ Jfr. note 34 og Erhvervsarkivet, Århus Byarkiv: I. Starup & Søn's arkiv.

⁷⁷ Jfr. Nielsen s. 92. Giveren var hans svigersøn.

⁷⁸ Ifølge LA. Odden præstekalds bog 1767 fol. 5b, jfr. Nielsen s. 8.

⁷⁹ Jfr. Uldall s. 136.

⁸⁰ Jfr. LA. Ods hrd.s provsti. 1615-1808. Bog over Ods hrd. og HofmFund. X, Appendix s. 69.

⁸¹ DK. Maribo s. 1241.

⁸² Jfr. bl. a. Nielsen s. 93f.

⁸³ Indskifterne er gengivet efter en beskrivelse o. 1755. LA. Ods hrd.s provsti. 1615-1808. Bog over Ods herred. De findes aftrykt med enkelte afvigelser i HofmFund. App. X, s. 68f., samt i Nielsen s. 93f.

⁸⁴ Jfr. Nielsen s. 95.

⁸⁵ Skjoldet for Willemoes må være det, der deles på skrå af cypresguirlanden fra øverst i venstre side til nederst i højre, og som oprindeligt har stået frontalt (jfr. redegørelsen for trofæets drejning): en stjerne på vandret stribet bund. Med venlig hjælp fra Ole Rostock er dette søgt heraldisk bekræftet, men uden resultat, idet Willemoes ikke kom fra en våbenbærende slægt. Det samme gælder de to øvrige officerer, hvis våbener i de flankerende skjolde formentlig også er konstrueret til lejligheden: tre kugler over murværk samt kors over hellebard på vandret stribet bund.

⁸⁶ Weilbach: KunstLeks. Jfr. Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd, 1985, s. 235, 306, samt Karin Kryger: Det nationale monument, i Forblommet Antik. Studier tegnede Hakon Lund, 1988, s. 176f.

⁸⁷ Statens Museum for Kunst. Peder Friis nr. 46-49. Samt Kunstindustrimuseet. Peder Friis nr. 5.

⁸⁸ Frederiksborgmuseet. A 3663. Opbevares sammen med en præsentationstegning af Peder Friis til monumentet i Odden 1818, A 3662. Sml. også A 3892, usign. med en columna rostrata (ndf.).

⁸⁹ Jfr. f.eks. Werner Haftmann: Das italienische Säulenmonument, Leipzig/Berlin 1939, s. 23-28, 31.

⁹⁰ Jfr. f.eks. Paul Arthur Memmesheimer: Das klassizistische Grabmal. Eine Typologie, Bonn 1969, s. 153f, samt Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd, s. 57f.

⁹¹ Weilbach: KunstLeks. Vilhelm Bergsøe: Danske Medailler og Jetons samt militaire Hæderstegn fra 1789-1892, 1893, s. 6 (nr. 28). Sml. Kryger: Det nationale monument, s. 176.

⁹² Sml. præsentationstegningen i Frederiksborgmuseet. A 3662.

⁹³ Jfr. Peder Friis' tegninger ovf.

⁹⁴ Jfr. note 34 samt Larsen: Holbæk, 2, s. 137.

⁹⁵ Trundholm lokalhistoriske Arkiv, Vig. Prot. for ejerne af Odden kirke 1872-1911.

⁹⁶ Jfr. E. M. Dahl (red.): Søe-Lieutenant-Selskabet 1784-1934, 1934, s. 97f.

⁹⁷ Jfr. Nielsen s. 97.

⁹⁸ Indskriften kendes fra Larsen: Holbæk, 2, s. 138 og Nielsen s. 96. Faderen til de to brødre var koffardikaptajn Rønne fra Christianshavn. De blev begravet sammen med en tredje, Peter Møller, der var opkastet på stranden fra den samme jagt.

⁹⁹ Jfr. Nielsen s. 96.

¹⁰⁰ Larsen: Holbæk, 2, s. 138 samt note 101.

¹⁰¹ Jfr. Nielsen s. 96f.

¹⁰² Hos Nielsen s. 84f. er der i omtalen af afdøde nævnt et monument på kirkegården.

¹⁰³ Jfr. Nielsen s. 82.

¹⁰⁴ Jfr. Aage Jørgensen, Danske Gravminder af Smedejern, 1951, s. 49. Herfra dateringen.

¹⁰⁵ Sml. Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, s. 98f. Korset synes identisk med nr. 183 (fig. 170) og dermed også med bl.a. et i Nørre Asminderup og i Egebjerg (Ods hrd.).

¹⁰⁶ Jfr. Henningsen: Kirkeskibe Holbæk.

†KIRKE

ODDEN SOGN

Omtrent midt mellem Overby og Yderby, ved »Kapelbakken« lige syd for landevejen (sml. fig.

1) har der ligget en kirke eller et kapel, som imidlertid ikke omtales i kendte historiske kilder. Ifølge et *sagn*, blev Oddens kirke oprindeligt opført på dette sted midt mellem de to landsbyer og først senere flyttet til sin nuværende plads ved Overby. Et andet *sagn* vil, at trol-

folket om natten førte byggestenene til Overby, hvorfor planerne om opførelse af en kirke på dette sted måtte opgives.

Nationalmuseets sognebeskrivelse 1874 omtaler tomten til en bygning af røde munkesten med gulv af flade, slidte marksten.¹ Muligvis har der været tale om rester af kirkens skib, idet de ca. 1 m svære fundamenter, der i grundplan